

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ»

НАУКОВІ ОСНОВИ
І СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ
ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Київ
ННЦ «ІАЕ»
2019

УДК 303.4:631.143

Н 34

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»
(протокол № 5 від 10 травня 2019 року)*

Авторський колектив: Я.М. Гадзало, В.М. Жук, М.М. Могилова, О.Г. Булавка, О.В. Захарчук, М.І. Кісіль, С.Г. Корчинська, М.Ф. Кропивко, М.М. Ксенофонтов, Ю.Я. Лузан, Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, В.А. Мамчур, П.Т. Саблук, О.В. Ходаківська, В.М. Чопенко, О.Г. Шпикуляк.

Рецензенти: *Хвесик М.А.*, доктор економічних наук, академік НААН, професор (Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»)

Ткачук В.А., доктор економічних наук, доцент (Національний університет біоресурсів і природокористування України)

Н 34 Наукові основи і стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій України / [Гадзало Я.М., Жук В.М., Могилова М.М. та ін.]; за ред. Я.М. Гадзала. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2019. – 40 с.

Науково-обґрунтовано концептуальні засади сталого розвитку сільських територій в Україні, в основі яких селозберігаюча модель сільського розвитку, яка враховує національну інституціональну базовість поселень (село), традицій (селянської господарки та кооперативної організації). Ґрунтуючись на ідеї селозберігаючої моделі аграрного устрою та в розвиток Концепції розвитку сільських територій в НААН розроблено стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій на період до 2025 року з відповідними індикаторами та їх цільовими значеннями за соціальним, економічним та екологічним векторами, а також за пріоритетами щодо інституційного та інвестиційного забезпечення.

УДК 303.4:631.143

© Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»,
2019

Зважаючи на сучасні глобальні виклики суспільства, перш за все проблеми екології, раціонального природокористування, бідності і продовольчого забезпечення всіх верств населення, трендом соціально-економічної політики на міжнародному та національному рівні розвинених країн є концепція сталого розвитку. Враховуючи той факт, що в Україні сільське населення складає 31 % наявного населення, а сільськогосподарські угіддя – 70 % земельного фонду країни, сталість розвитку сільських територій значною мірою визначає забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни в цілому.

Зважаючи на це, в НААН обґрунтовано наукові засади і стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій. В їх основу покладено концептуальні положення 17 Цілей Сталого Розвитку ООН [2], адаптованих до умов України Цілей Сталого Розвитку [8], проекту Закону України «Про стратегію сталого розвитку України до 2030 року» [12], Національної парадигми сталого розвитку України [9], а також результати досліджень НААН [3–7, 10, 12–25] (рис. 1).

Рис. 1. Концептуальні засади розвитку сільських територій

Наука має свою нішу відповідальності за сталий сільський розвиток в Україні. Зона її відповідальності – формування теоретичних основ для максимального уникнення помилок в стратегічних і тактичних діях влади на цьому шляху. Наукові дослідження мають забезпечити формування не надуманої конструкції, бачення (краще назвати моделі сільського розвитку), а такої, яка відповідає сучасному соціально-економічному стану національних інститутів та їх можливостям до змін (рис. 2).

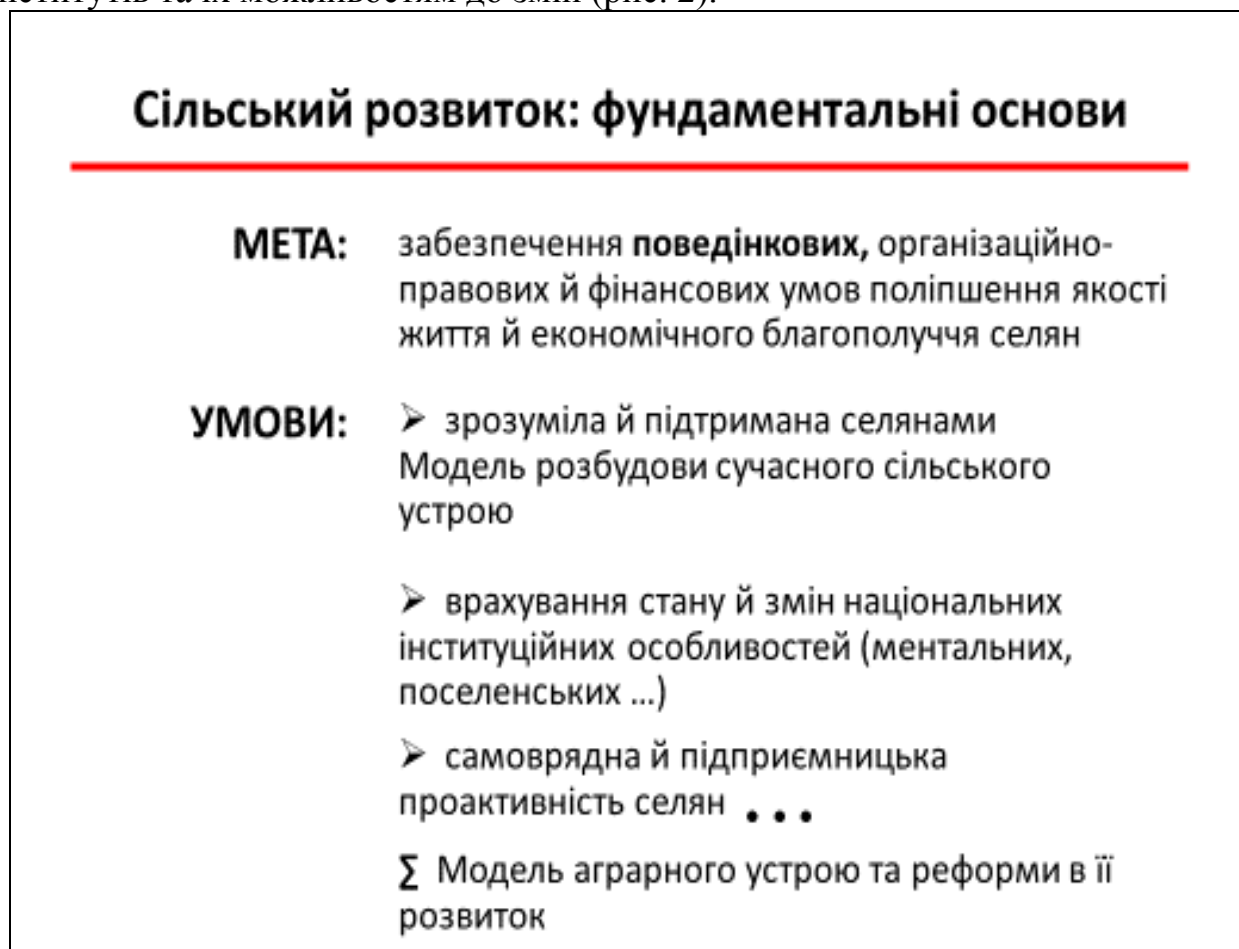

Рис. 2. Мета та умови сільського розвитку

Модель, як усвідомлення того, що ми розбудовуємо, має бути бажаною й зрозумілою селянам навіть за назвою. Саме їх підтримка та безпосередня участь і є локомотивом сільського розвитку, розвитку форм господарювання на селі.

Модель визначає рамкову цілеспрямованість, взаємоузгодженість й цілісність усього спектру реформ (земельної, податкової, форм господарювання тощо). Для законодавчого втілення останніх це своєрідна конституція, «коридор» їх ідеологічної спрямованості.

У 2014 році НААН напрацювала селозберігаючу модель сільського розвитку – модель, яка враховує національну інституціональну базовість поселень (село), традицій (селянської господарки та кооперативної організації) (рис. 3). Вона обговорена на зборах Академії і направлена Уряду і Міністерству [4].

Задекларована політика розвитку сільських територій

- ✓ **НААН 2014:** Наукові основи розвитку підприємництва й сільських територій за **селозберігаючою моделлю**

- ✓ **1. Рада Реформ 2015:** Єдина комплексна стратегія розвитку сільських територій на 2015-2020 рр.
- 2. Уряд 2015:** Концепція розвитку сільських територій
- 2017:** План заходів з реалізації Концепції
- 3. Уряд 2017:** Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 рр.
- 4. Закон 2015:** "Про добровільне об'єднання територіальних громад"
- Уряд 2019** План заходів нового етапу децентралізації

За якою моделлю?

Рис. 3. Модельна відмінність наукового забезпечення та політики влади

Проте з 2015 по 2019 рік влада при втіленні політики сільського розвитку у відповідних законах, стратегіях, концепціях (наприклад: Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад») допустила розмитість цілей та відсутність модельної визначеності. При розробці цих документів була задіяна і Академія. Проте слід визнати, що вітчизняним науковцям не вдалося переконати зарубіжних радників Міністерства щодо обов'язковості й першочерговості моделювання. Як наслідок, у прийнятих документах Уряду й Верховної Ради України важко зрозуміти, яка модель сільського розвитку закладена і, тим більше, реалізується.

Реформи, які мали б бути складовими єдиної і цілісної конструкції (моделі) проходять самі по собі, не мають ідеологічної захищеності та дискредитуються в угоду чужим для сільського розвитку інтересам. Теперішній стан і земельної, і податкової, і реформи децентралізації немає належного наукового забезпечення та не сприяє розвитку села і селянства. Про реформу форм господарювання говорять виключно в контексті сільськогосподарської кооперації та проблемності господарювання агрохолдингів. Помилково вважається, що вона завершена в Україні на початку 2000-х років.

Без фундаментального усвідомлення не можна збагнути, чому задекларовані владою на перший погляд правильні орієнтири не дають поштовху для розвитку фермерства і кооперації, чому такі реформи орієнтовані на задоволення забаганок аграрної олігархії.

Не зважаючи на всі грантові потуги, селозберігаюча підприємницька основа сільського розвитку в Україні занепадає (рис. 4).

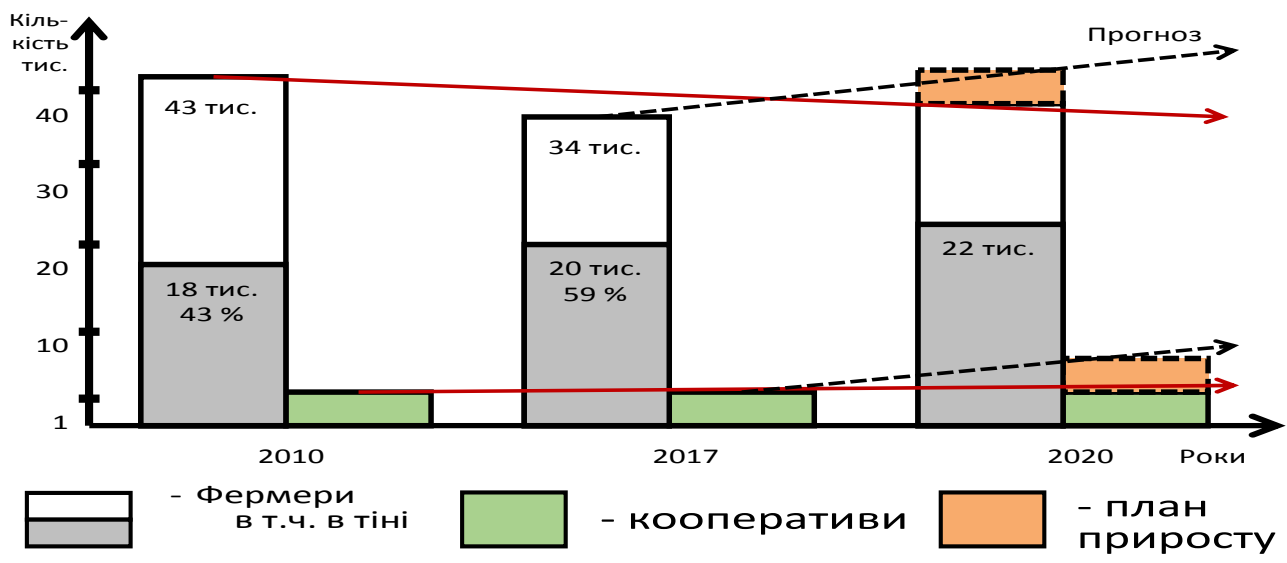

Рис. 4. Проблеми основ сільського підприємництва

За 7 років (2010–2017 рр.) на 10 тис. зменшилася кількість фермерів, з яких вже більше половини працює в тіні, навіть здають свою землю в оренду холдингам. Існує величезна проблема з розвитком кооперацій. Зараз рядом експертів лобіюється проект Закону України, який по суті підлаштовує основи кооперації під агрохолдингові схеми бізнесу. Кооперація, як соціально-економічне явище, спотворюється намаганням впровадити в її основи вертикально-інтегровані схеми роботи великого бізнесу. Мета експертів від олігархії: отримувати надприбуток за рахунок пільгового оподаткування кооперації, прив'язати до себе товарність малих і середніх товаровиробників.

Подібно фермерству й кооперації, держава не формує умов для ефективної роботи і середніх підприємств (рис. 5).

Рис. 5. Земельні проблеми селозберігаючого підприємництва

Лише за останніх 7 років їх частка оренди землі зменшилась з 83% до 53%. Звичайно, на користь агрохолдингів. Середні підприємства продаються олігархам з «селянами-орендодавцями». Власники середніх підприємств не бачать перспектив розвитку в сьогоднішній аграрній політиці. Вони втомлені від земельного рейдерства, поборів місцевих чиновників, монополії переробників й експортерів.

Швидкими темпами падає кількість товарних особистих селянських господарств (і причина не тільки у міграції і старінні сільського населення). У сільській місцевості зменшується ємність ринку для несільськогосподарського підприємництва і т.д.

На наше переконання, ключем до вирішення цих проблем є модельна синергія усіх її складових реформування. Слід сприяти селозберігаючим (проселянським) формам господарювання з податковими приференціями, бюджетною підтримкою, і відповідною спрямованістю ринку землі та іншим [3, 4, 5]. Це комплексний, системний підхід, без якого неможлива результативність. Проте за однієї умови: він має «лягти» на інституційну зрілість до реформ самих селян. Ця умова вкрай важлива і для реформи форм господарювання. У селянства слід формувати проактивність до підприємництва: як до особистої справи, так і до контролю бізнесу у селі. Однак, підприємницьку «жилку» у селян неможливо сформувати без формування їх проактивності у самоврядності. За інституціональною теорією, теорією поведінкової економіки та нашими дослідженнями підприємницька організація є наслідковою від організації самоврядницької.

Розвитку сільських територій має сприяти політика розвитку громади, спрямована на стимулювання підприємницької діяльності на селі і зростання кількості малих підприємницьких структур, створення умов для диверсифікації місцевої сільської економіки як надійної основи підвищення рівня зайнятості та доходів населення.

Відповідно до цих завдань принципово є ідентифікація процесів формування об'єднаних територіальних громад у сільській місцевості як чинника сталого розвитку сільських територій, оцінка ОТГ на предмет їх інституційної спроможності до розвитку сільських територій всіх без виключення населених пунктів у їх складі на основі самоврядницької та підприємницької організації. Зарубіжний досвід процесів децентралізації, зокрема в Швеції, Польщі та інших європейських країнах, свідчить про успішність цих процесів і про їх позитивний вплив на соціально-економічний розвиток країни. Серед основних позитивних результатів децентралізації слід відмітити активізацію співпраці бізнесу з місцевою владою, розвиток малого і середнього бізнесу, конструктивне вирішення громадами власних проблем, формування достатнього рівня доходів на місцевих рівнях для розвитку громад і самофінансування проектів, ефективне використання ресурсного потенціалу, диверсифікація місцевої економіки з метою забезпечення ефективної зайнятості населення і зростання рівня їх доходів. Саме ці цілі мають покладатися в основу реформи децентралізації в Україні.

Проте, запускаючи таку потрібну для України реформу самоврядності – децентралізації, Уряд ігнорував наукове забезпечення. І це при тому, що за результатами її реалізації в Україні формуватиметься певне інституційне середовище, що значною мірою визначатиме напрями, формат і масштаби розвитку сільських територій. І при цьому саме «сільська децентралізація» не отримала ні фундаментальних обґрунтувань, а ні модельної рамокості. Відтак одразу ж за базовою «розмитістю» проявились інтереси політизації процесу, і, що ще гірше в основному об'єднанні територіальні громади почали формувати під землекористування великого агробізнесу.

Станом на початок 2019 р. в середньому об'єднуються по 11 сіл, але більшість (55%) з центрами у містах і селищах міського типу. В розрахунку на одну міську і селищу ОТГ припадає в середньому 14 сіл, на сільську – 9 сіл. Однак, в різних громадах їх кількість суттєво коливається – від 1 до 68 сіл. Колишні райони розділяються на 1–3 громади (рис. 6)

Проблеми децентралізації: надмірна концентрація сіл в ОТГ /дані на 01.01.2019/

Рис. 6. Проблеми сільської самоврядності: влада віддаляється від селян

При прийнятному середньому показнику чисельності сільських населених пунктів в складі однієї ОТГ та переважній частці тих ОТГ, які об'єднують до 20 сіл, в цілому ряді громад об'єднано понад 40 сільських населених пунктів, що відповідає чисельному складу районів в Україні. На 1 січня 2019 року кількість таких ОТГ становить 22 громади, до яких входить 1121 село, а це 12% від загальної чисельності сільських населених пунктів об'єднаних територіальних громад. Досить чисельною є група тих ОТГ, до складу яких входить від 21 до 40 сіл – це 83 громади, які об'єднали 2326 сіл (табл. 1).

Групування об'єднаних територіальних громад в Україні за чисельністю сіл, що увійшли до складу однієї ОТГ станом на 1 січня 2019 року

Показник	Вид ОТГ за адміністративним центром			
	сільські	селищні	міські	разом
Групи ОТГ за кількістю сіл в розрахунку на 1 ОТГ:				
1–5 сіл				
- кількість ОТГ відповідної групи	124	53	46	223
- частка ОТГ відповідної групи, %	27,4	23,2	36,5	27,7
- кількість сіл в ОТГ відповідної групи	467	159	133	759
- частка сіл в ОТГ відповідної групи, %	11,1	4,9	7,3	8,2
6–10 сіл				
- кількість ОТГ відповідної групи	186	69	28	283
- частка ОТГ відповідної групи, %	41,2	30,3	22,2	35,1
- кількість сіл в ОТГ відповідної групи	1436	559	226	2221
- частка сіл в ОТГ відповідної групи, %	34,2	17,3	12,4	24,0
11–20 сіл				
- кількість ОТГ відповідної групи	120	56	19	195
- частка ОТГ відповідної групи, %	26,5	24,6	15,1	24,2
- кількість сіл в ОТГ відповідної групи	1686	843	284	2813
- частка сіл в ОТГ відповідної групи, %	40,2	26,1	15,6	30,4
21–40 сіл				
- кількість ОТГ відповідної групи	20	38	25	83
- частка ОТГ відповідної групи, %	4,4	16,7	19,8	10,3
- кількість сіл в ОТГ відповідної групи	498	1059	769	2326
- частка сіл в ОТГ відповідної групи, %	11,9	32,8	42,3	25,2
більше 40 сіл				
- кількість ОТГ відповідної групи	2	12	8	22
- частка ОТГ відповідної групи, %	0,4	5,3	6,3	2,7
- кількість сіл в ОТГ відповідної групи	108	605	408	1121
- частка сіл в ОТГ відповідної групи, %	2,6	18,8	22,4	12,1

Джерело: розраховано за даними інформаційно-аналітичної бази даних ННЦ «ІАЕ» та даних електронного ресурсу <https://decentralization.gov.ua/gromada>.

Якщо Уряд дотримається власних планів по такому об'єднанню, то послідуєчі об'єднання включатимуть вже по 62 села $((27900 - 9240) : (1172 - 884))$. Стосовно таких громад є сумніви щодо їх інституційної спроможності до соціально-економічного розвитку всіх без виключення сіл. За таких умов про самоврядність селян, а відтак і про їх підприємницьку активність, на відміну від усього цивілізованого світу, Україна забуде.

У цілому, ще раз: у цілому, бо поодинокі випадки все ж є, ні бізнес, ні влада у селах не реєструється. Україну чекає занепад сіл і селянства, як це сталося з бригадними селами радянської реформи 80-х років. Тільки тепер занепад стосується переважної більшості сіл (рис. 7).

Рис. 7. Самоврядність і бізнес-активність сіл за різних моделей

На сільських територіях високими темпами і у великих масштабах відбувається знелюднення, що за теорією просторової економіки неминуче призведе до зниження капіталізації активів, як виробничого, так і природного характеру. Зменшиться продуктивна інвестиційна привабливість (інвестиція з довгостроковою виробничою перспективою), натомість буде створено ґрунт для масової спекуляції землею.

Можна продовжувати, але висновки і так очевидні:

➤ наявні проблеми ігнорування фундаментальних основ сільського розвитку;

➤ політика не змодельована та не адаптована до стану національних інститутів;

➤ де-юре відсутня, а де-факто реалізується агрохолдингова модель сільського розвитку.

Базові особливості політики сільського розвитку за різних Моделей демонструє таблиця 2. Відмінності очевидні.

Таблиця 2

Особливості політики за різних моделей

Об'єкт політики \ Модель	«Селозберігаюча»	«Агрохолдингова»
• Власність на землю, ринок землі:	Для селян, які там живуть і працюють	Для усіх громадян України
• Ринок землі під контролем:	Сільської громади Громадсько-державних інституцій	Держгеокадастру України
• Об'єднання жителів по:	Селах Сільських громадах	Великих (об'єднаних) громадах
• Сільські активи/Влада:	Селам	Територіальним (об'єднаним) громадам
• Передача в оренду землі:	Від селян – корпоративна	Від усіх громадян - індивідуальна
• Пільгове оподаткування:	Селозберігаючому підприємництву	Всім с/г підприємствам

Земля, ринок землі – для усіх громадян України це платформа для спекуляції землею агрохолдингів. Земля, ринок землі мають бути лише для селян, які там живуть і працюють. Так у Європі: хочеш землю – переїжджай і працюй у селі. Пільгове оподаткування має бути лише для селозберігаючого підприємництва, а не для всіх. Хочеш пільги – реєструйся у селі, неси соціальну й екологічну відповідальність. І так далі. Ні з теоретичної, ні з прикладної точок зору, не забезпечить агрохолдингова модель, яка натепер де-факто реалізується в Україні, сільського розвитку. Її сутність демонструє рисунок 8.

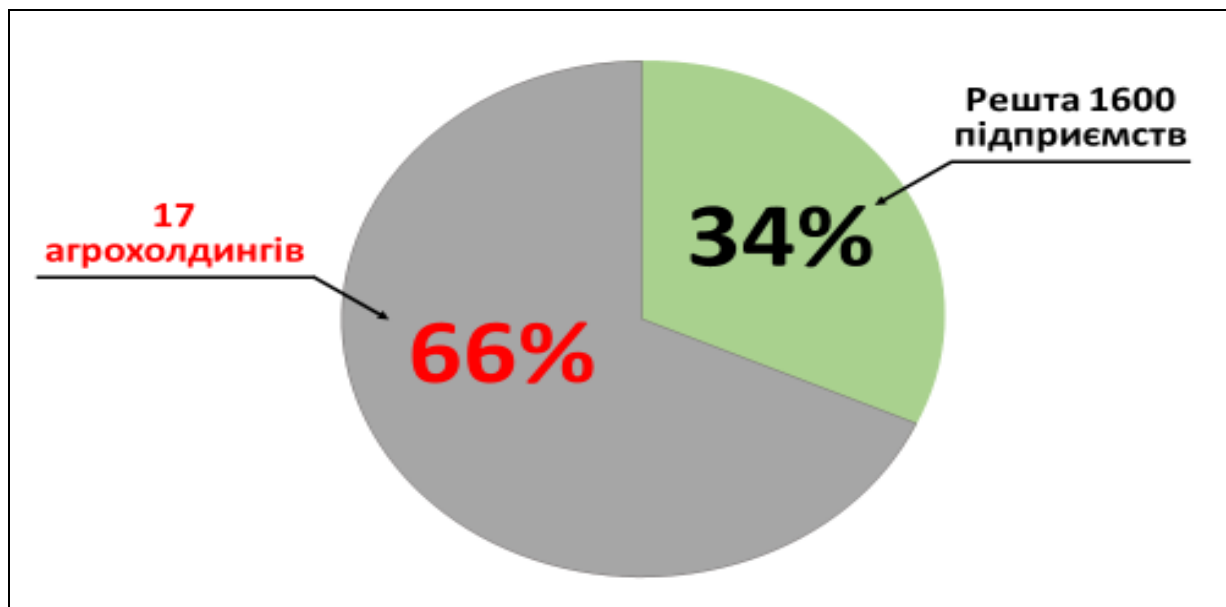

Рис. 8. Розподіл бюджетних коштів за агрохолдинговою моделлю (2017 р.)

Лише 17 агрохолдингів у 2017 році забрали 2/3 бюджетних коштів. За цією моделлю так «справедливо» розподілені бюджетні кошти і у 2018 році. Так буде і надалі, адже про Модель, як дороговказ до проселянської мети, у жодних нормативних документах не йдеться. Це усвідомлена позиція сьогodнішньої влади. Модельна дезорієнтація маскує грабіж бюджету й сільських територій. Ну хіба можна за таких умов очікувати на сталий сільський розвиток й розвиток сільських форм господарювання?

Отже, головною проблемою вітчизняних аграрних реформ, включаючи і реформу форм господарювання, є невизначеність виконавчих інститутів влади з моделлю аграрного устрою. Модель, як конструкція бажаних досягнень є дороговказом, ідеологією реформ. При всій важливості реформи форм господарювання вона є лише складовою у цілісності й системності руху до мети – ідеального для національних потреб розвитку аграрного виробництва й сільських територій. Отже, модель задає рамки того, яким має бути сільське підприємництво. І, оскільки в Україні існує модельна невизначеність з аграрним устроєм, ми маємо не тільки толерантність до будь-яких форм господарювання (що саме по собі добре), але і олігархічну агрохолдингізацію, роботу бізнесу «в тіні», майже нульову підприємницьку проактивність селян.

НААН у 2018 році черговий раз направила Уряду доповідну записку з пропозиціями щодо подолання можливих кризових наслідків від такої аграрної політики й політики децентралізації сільських територій. Попередньо ці пропозиції були оприлюднені нами у науковій доповіді «Обіг земель сільськогосподарського призначення в Селозберігаючій моделі аграрного устрою України» [5]. Як один із виходів, ми запропонували зорганізувати в об'єднаних територіальних громадах самоврядність селян через надання у них кожному самодостатньому селу виокремленого статусу. У Селозберігаючій моделі такий статус передбачає самоврядно-господарське функціонування села

за окремим його статутом. Окрім іншого, цей статус самоврядності забезпечує і таку потрібну для сільського розвитку підприємницьку проактивність селян. Селяни отримують можливість рівних взаємовідносин з державними органами, тими чи іншими бізнесменами, формами господарювання. Натепер, до прикладу, це особливо важливо для:

- сприяння ефективності інвентаризації й обліку навколо сільських природних ресурсів (у першу чергу землі) та у контролі дотримання умов їх експлуатації;

- забезпечення реєстрації у селі всіх форм господарювання на своїй території та контролю наповнення ними сільського бюджету;

- подолання кризи орендних відносин і рейдерства, запровадження згоди сільської громади на оренду землі тією чи іншою формою господарювання/бізнесменами, згоди громади села на придбання землі, нерухомості;

- реалізації принципу висунення до форм господарювання вимог створення робочих місць, соціального захисту місцевих жителів.

Ці та інші умови формують селозберігаюче підприємництво – економічну, соціальну, екологічну основу сільського розвитку. Звісно, ці пропозиції потребують удосконалення чинного законодавства, але передусім вони потребують прийняття в решті-решт в Україні Селозберігаючої моделі аграрного устрою (або нехай і іншої, але зрозумілої селянам, бажаної для них). Селозберігаюча модель аграрного устрою передбачає і реформування державного управління (рис. 9).

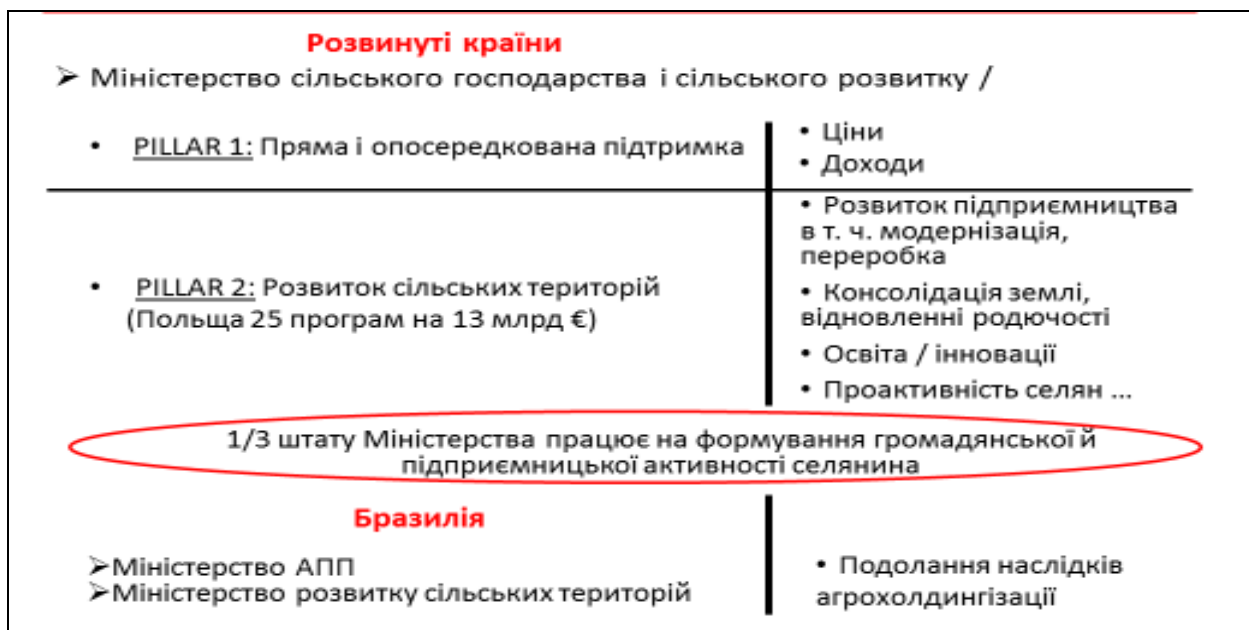

Рис. 9. Реформа галузевого управління в селозберігаючій моделі аграрного устрою

Ми усвідомлюємо, що виходячи з того, що в основному членами профільного комітету в парламенті є представники агрохолдингів і таке

представництво наврядчи зміниться в найближчий час, керівництво Міністерства не зможе провадити іншу політику. Відтак, потрібно ініціювати структурні зміни Міністерства. Підкреслюємо: структурні, а не лише кадрові. Як і у розвинутих країнах, Міністерство повинно мати два напрями (на Заході їх називають PILLAR-ами): розвитку сільського господарства і розвитку сільських територій. За другим напрямом організовується і фінансується розвиток та модернізація виробництва, переробка, програми з консолідації землі й інші заходи з формування проактивної націленості селян на самоврядність і підприємництво. Варто звернути увагу, що в розвинутих країнах одна третина Міністерства займається формуванням самоврядної і підприємницької активності селян. Як колись зазначав вітчизняний економіст О.В. Чаянов, що головними у їх роботі є зусилля, як «пахарів душ».

У Бразилії взагалі, щоб подолати наслідки агрохолдингізації, створили два Міністерства по селу. Виходячи з вищезазначеного та особливої закостенілості дії в Україні «залізного закону олігархії», відсутності політичної волі по розірванню цього порочного кола, два Міністерства для України – є певним виходом. Не зважаючи на певний супротив влади й частини вчених, Селозберігаюча модель аграрного устрою має широку підтримку селян, малого і середнього підприємництва, представників сільських і селищних рад (рис. 10).

Рис. 10. Підтримка селозберігаючої моделі аграрного устрою України

Напрацювання науки спільні у авторстві з І.Ф. Томичем, Г.В. Новіковим. М.І. Фурсенком. Організації, які вони очолюють схвалили селозберігаючий підхід до сільського розвитку на своїх з'їздах та радах. Це натепер і є вирішальним для подальших досліджень та практичної реалізації Селозберігаючої моделі аграрного устрою.

Грунтуючись на ідеї Селозберігаючої моделі аграрного устрою та в розвиток Концепції розвитку сільських територій в НААН обґрунтовано стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій на період до 2025 року.

Стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій в Україні та інституційні засади їх досягнення обґрунтовані на основі попередніх результатів науково-дослідної роботи НААН (табл. 3).

Таблиця 3

Основні результати досліджень НААН, як основа науково-методичного забезпечення розробки стратегічних пріоритетів сталого розвитку сільських територій

ВЕКТОРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	Концепція розвитку сільських територій (схвалена розпорядженням КМУ від 23 вересня 2015 р. № 995-р)
	План заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій (затверджений розпорядженням КМУ від 19 липня 2017 р. № 489-р)
	Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю (наукова доповідь)
	Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року
	Розвиток аграрної сфери економіки в умовах децентралізації управління в Україні
	Парадигма аграрного устрою України з обґрунтованими нормами трудобезпеки виробництва
ЕКОНОМІЧНИЙ ВЕКТОР	Пропозиції до Цілей сталого розвитку на період до 2030 року (Ціль 2)
	Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020
	Розвиток селянських господарств в умовах трансформацій аграрного сектору економіки
	Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність: монографія
	Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств: монографія
	Методичні рекомендації з формування системи кооперативних відносин
СОЦІАЛЬНИЙ ВЕКТОР	Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року
	Доповідна записка до Мінсоцполітики України „Про управління зайнятістю населення на сільських територіях”
	Пропозиції щодо підвищення матеріального добробуту сільських жителів, зокрема пенсійного забезпечення членів ОСГ (Мінсоцполітики України)
ЕКОЛОГІЧНИЙ ВЕКТОР	Пропозиції до Цілей сталого розвитку на період до 2030 року (Ціль 15)
	Методичні рекомендації щодо економічного стимулювання власників землі та землекористувачів за раціональне використання і охорону земель
	Екологізація аграрного виробництва: монографія

Стратегічною метою сталого розвитку сільських територій визначено забезпечення збалансованого економічного, демографічного, соціального та екологічного розвитку сільських територій на основі підвищення конкурентоспроможності й дохідності сільськогосподарського виробництва, диверсифікації господарської діяльності та розширення несільськогосподарського підприємництва на селі, охорони й раціонального використання природних, трудових і виробничих ресурсів сільських територій, досягнення соціальних стандартів і нормативів проживання для сільського населення.

Стратегічні пріоритети з відповідними індикаторами та їх цільовими значеннями розроблено за соціальним, економічним та екологічним векторами, а також за пріоритетами щодо інституційного та інвестиційного забезпечення (рис. 11).

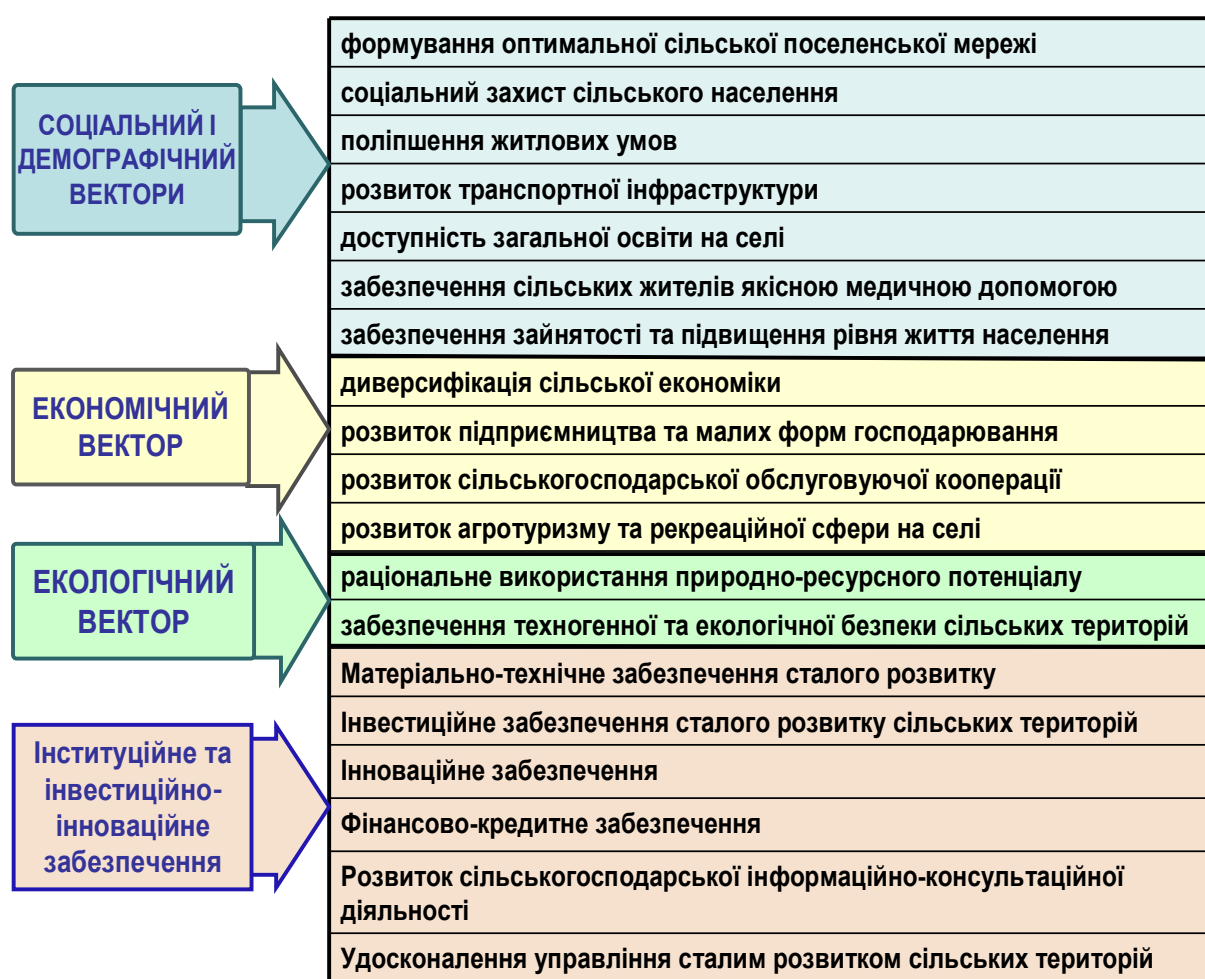

Рис. 11. Науково-обґрунтовані пріоритети сталого розвитку сільських територій до 2025 року

Розвиток сільських територій України зумовлений нагальною вимогою сучасності позбутися негативних реалій, що накопичилися в аграрній і соціальній сферах села.

В основі розвитку сільських територій – збереження і збагачення людського потенціалу села.

На сьогодні в Україні спостерігаються негативні демографічні процеси на селі. За період 1990–2018 рр. зменшення чисельності населення України становило: всього – на 9452,1 тис. осіб (18,2%), міського населення – на 5498,2 тис. осіб (15,8%), сільського населення – на 3953,9 тис. осіб (23,3%).

Природне зменшення сільського населення в Україні обумовлене майже двократним перевищенням смертності над народжуваністю (рис. 12).

Рис. 12. Загальні коефіцієнти народжуваності і смертності сільського населення (на 1000 осіб наявного населення)

При цьому, не зважаючи на аргумент урбанізації, в Польщі внаслідок реалізації політики розвитку сільських територій з 2005 року відмічається щорічний природний приріст їх населення (рис. 13).

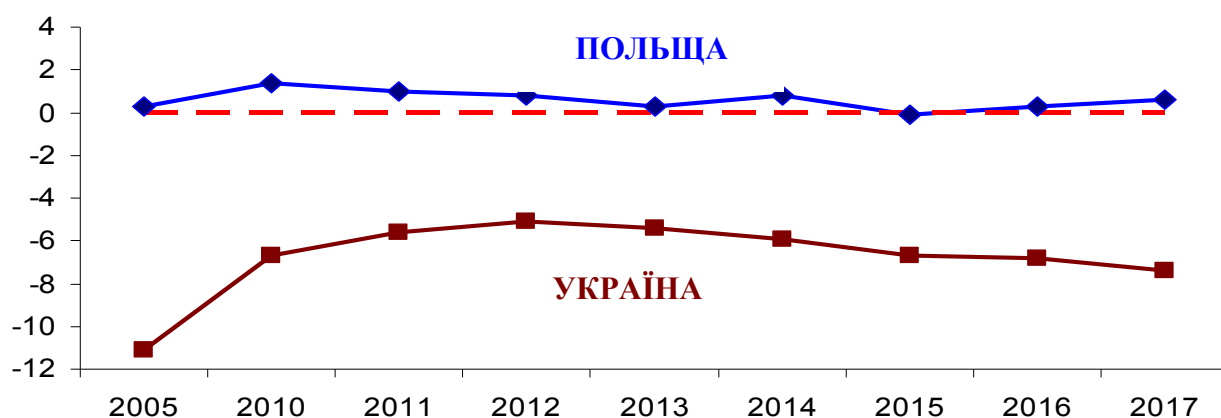

Рис. 13. Природний приріст (зменшення (-)) сільського населення, осіб в розрахунку на 1000 осіб

Гостроти демографічним проблемам надають міграційні процеси, які останнім часом досить активізувались. Так, за даними Мінсоцполітики Польщі за 5 років кількість українців, які офіційно зареєстровані в Польщі як іноземні працівники, зростає майже в 6 разів і на початок 2017 р. становила 1 млн. 100 тисяч осіб і це 94 % офіційно працевлаштованих іноземців (рис. 14 і 15).

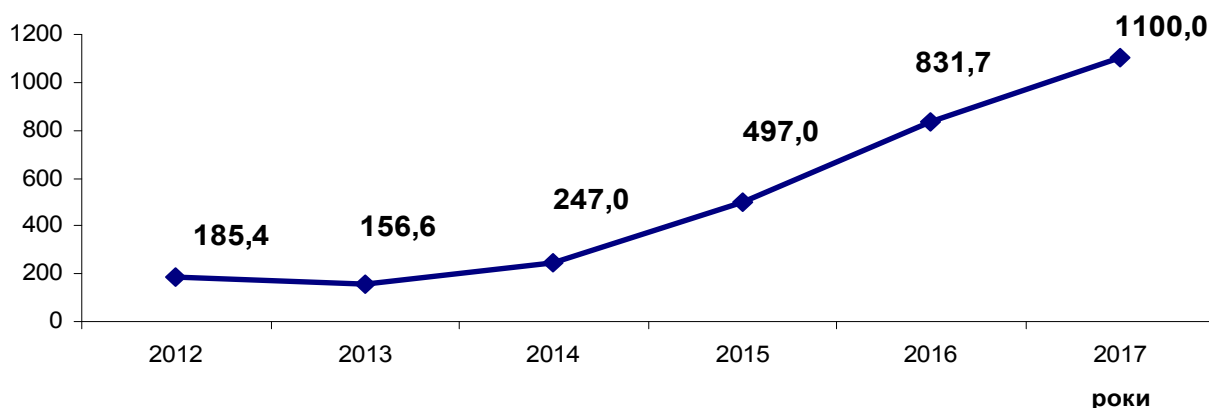

Рис. 14. Кількість українців, офіційно зареєстрованих у Польщі, як іноземні працівники, у 2012–2017 роках, тис. осіб
(на початок року)

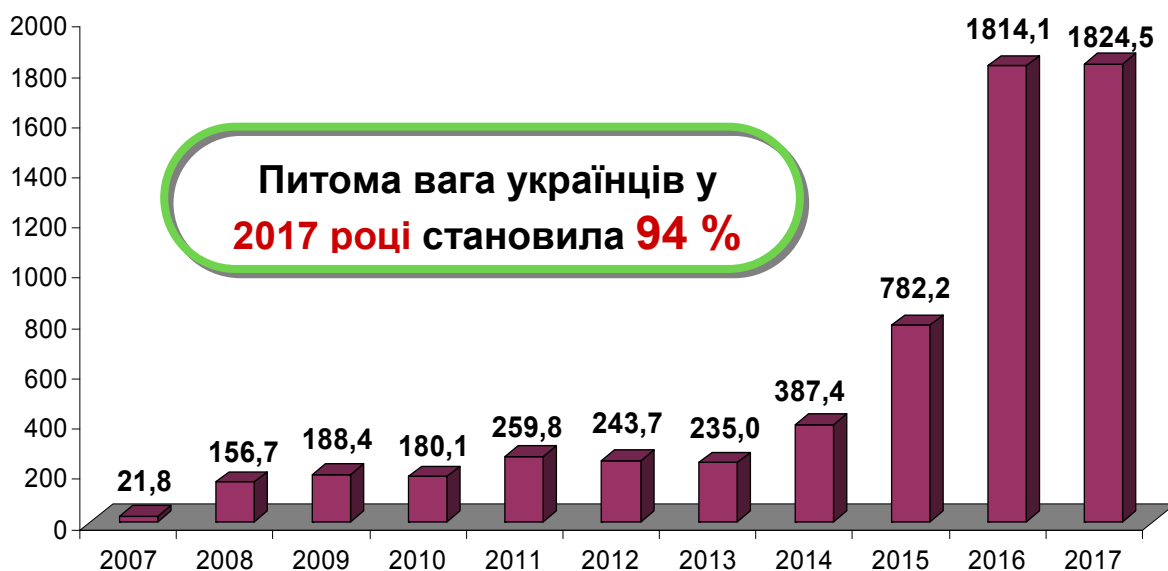

Рис. 15. Кількість дозволів на працевлаштування, виданих іноземцям у Польщі за 2007-2017 роки, тисяч

Джерело: Міністерство сім'ї, роботи і соціальної політики Польщі (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej)

Внаслідок вище охарактеризованих процесів за останні 18 років сільська поселенська мережа в Україні втратила 361 село (рис. 16).

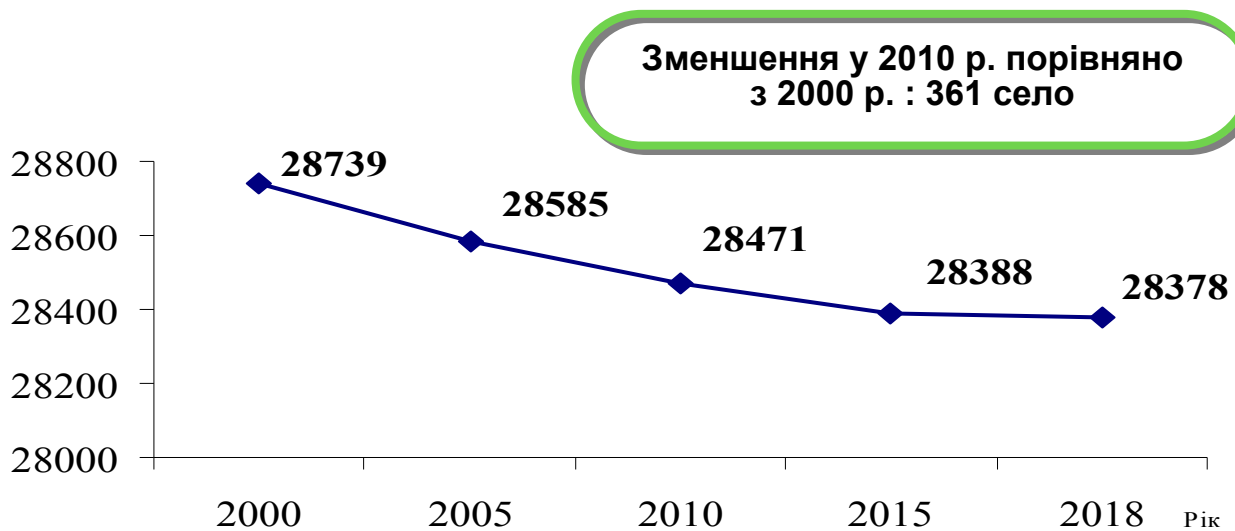

Рис. 16. Кількість сільських населених пунктів в Україні станом на початок року

Зважаючи на вище означене, основним стратегічним пріоритетом визначено «ЗБЕРЕЖЕННЯ СІЛЬСЬКОЇ ПОСЕЛЕНСЬКОЇ МЕРЕЖІ ТА ПОКРАЩЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДНОСТІ». Стратегічні цілі й цільові індикатори щодо стабілізації чисельності сільського населення та збереження сільської поселенської мережі представлено в табл. 4.

Таблиця 4

**Стратегічний пріоритет
«Збереження сільської поселенської мережі та покращення
відтворення людності»**

Цілі	Індикатори	Цільові показники (2025 р.)
1. Покращення відтворення людності та стабілізація чисельності населення в сільській місцевості	✓ Підвищення загального коефіцієнта народжуваності сільського населення	12,4 особи на 1000 осіб наявного населення
	✓ Підвищення сумарного коефіцієнта народжуваності сільського населення	2,215 дітей на одну жінку
	✓ Зниження загального коефіцієнта смертності сільського населення	12,4 особи на 1000 осіб наявного населення
	✓ Стабілізація чисельності сільського населення	12450 тис. осіб сільського населення
2. Збереження сільської поселенської мережі	✓ Призупинення скорочення кількості сільських населених пунктів	28250 сільських населених пунктів

В основі досягнення цих цілей – задоволення потреб людини, створення привабливих умов для проживання і праці в сільській місцевості, які визначають економічний та соціальний вектори сталого розвитку.

Доступність сільського населення до послуг соціального спрямування низька і з року в рік знижується, погіршується їх асортимент та якість. Нині у 52 % загальної кількості сіл відсутній обов'язковий для кожного села фельдшерсько-акушерський пункт. Лише 34 % сіл забезпечені дитячими дошкільними установами, школами – 41 % (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка наявності об'єктів соціальної інфраструктури та забезпеченості ними сільської поселенської мережі

Об'єкти соціальної сфери	2010	2015	2017	2017 до 2010, %
Житловий фонд:				
наявність, тис. м2 загальної площі	372894	381247	385444	103,4
Дошкільні дитячі заклади:				
наявність, од.	8566	9133	9151	106,8
забезпеченість, %	31,4	33,3	33,4	х
Загальноосвітні школи:				
наявність, од.	12924	11876	10570	81,8
забезпеченість, %	45,4	43,3	38,6	х
Дільничні лікарні:				
наявність, од.	521	49	26	5,0
забезпеченість, %	1,8	0,2	0,1	х
Амбулаторно-поліклінічні заклади:				
наявність, од.	3452	525	474	13,7
забезпеченість, %	12,1	1,9	1,7	х
Фельдшерсько-акушерські пункти:				
наявність, од.	14934	13205	13005	87,1
забезпеченість, %	52,5	48,2	47,5	х
Заклади культури клубного типу:				
наявність, од.	16471	15591	15491	94,1
забезпеченість, %	57,9	56,9	56,5	х
Бібліотеки:				
наявність, од.	14870	13710	13393	90,1
забезпеченість, %	52,3	50	48,9	х

Формування умов для сталого розвитку сільських територій пов'язане з вирішенням соціальних проблем села, досягненням соціальних стандартів і нормативів проживання для сільського населення.

За пріоритетом «СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ» загальною метою досягнення цілей є створення соціальної повноцінності сільських територій для забезпечення доступу кожної людини до життєво необхідних соціальних благ незалежно від місця проживання (табл. 6).

Таблиця 6

**Стратегічний пріоритет
«Соціальний захист сільського населення»**

Цілі	Індикатори	Цільові показники (2025 р.)
Посилення конституційно-правових основ щодо забезпечення доступу кожної людини до життєво необхідних соціальних благ незалежно від місця проживання, створення для цього соціальної повноцінності сільських територій шляхом запровадження європейських Стандартів демократизації суспільства в Україні	<ul style="list-style-type: none"> ✓ охоплення мешканців сільської місцевості системою соціального захисту через запровадження для найманих працівників соціальних пакетів і створення мережі мобільної соціальної служби обслуговування на селі; ✓ підвищення рівня забезпечення сільських інвалідів необхідними засобами реабілітації (протезно-ортопедичними виробами, транспортом для самообслуговування, орієнтування, спілкування, обміну інформацією тощо) 	<p>100-відсоткове охоплення соціальними послугами пенсіонерів, інвалідів та одиноких непрацездатних громадян у сільській місцевості;</p> <p>щорічне зростання частки соціальних виплат бідному населенню, що проживає у сільській місцевості, на 5-10%</p>

За пріоритетом «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ЖИТЕЛІВ ЯКІСНОЮ МЕДИЧНОЮ ДОПОМОГОЮ» мета полягає у формуванні якісно нової системи надання кваліфікованої медичної допомоги на основі максимального збереження наявної й розбудови нової мережі закладів охорони здоров'я, розвитку нових прогресивних форм медичного обслуговування та збереження його доступності (табл. 7).

Таблиця 7

**Стратегічний пріоритет
«Забезпечення сільських жителів якісною медичною допомогою»**

Цілі	Індикатори	Цільові показники (2025 р.)
Формування якісно нової системи надання кваліфікованої медичної допомоги на основі максимального збереження наявної й розбудови нової мережі закладів охорони здоров'я, розвиток нових прогресивних форм медичного обслуговування та збереження його доступності для всіх категорій сільських жителів	<ul style="list-style-type: none"> ✓ будівництво нових та відновлення функціонування лікарняних закладів у великих (понад 1 тис.) і середніх (понад 500 жителів) населених пунктах; ✓ утримання закладів охорони здоров'я у сільській поселенській мережі відповідно до нормативних вимог 	будівництво 350 лікарняних закладів у великих і середніх селах, а також відновлення та ремонт у них 550 лікарняних закладів, що підвищить забезпеченість ними поселенської мережі на 15-20% та значно поліпшить якість медичного обслуговування сільського населення

«ДОСТУПНІСТЬ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ НА СЕЛІ» передбачає забезпечення оптимальної доступності здобуття якісної дошкільної, загальної середньої (як обов'язкових) освіти кожній сільській дитині, позашкільної, професійно-технічної, середньої спеціальної та вищої освіти (за бажанням) кожному громадянину незалежно від місця його проживання, стану здоров'я, соціального походження та фінансових можливостей сім'ї (табл. 8).

Таблиця 8

Стратегічний пріоритет
«Доступність загальної освіти на селі»

Цілі	Індикатори	Цільові показники (2025 р.)
Забезпечення оптимальної доступності здобуття якісної дошкільної, загальної середньої (як обов'язкових) освіти кожній сільській дитині, позашкільної, професійно-технічної, середньої спеціальної та вищої освіти (за бажанням) кожному громадянину незалежно від місця його проживання, стану здоров'я, соціального походження та фінансових можливостей сім'ї	<ul style="list-style-type: none"> ✓ відновлення дошкільних установ у тих населених пунктах, де є в цьому потреба і вільні та придатні приміщення; ✓ відкриття шкіл у великих (більше 1000 жителів) селах, які їх не мають, але в них проживає 50 дітей і більше у віці 6–17 років; ✓ будівництво нових та капітальний ремонт шкіл у великих і середніх (до 500 жителів) сільських населених пунктах, в яких проживає 20–50 дітей 	<p>відкриття 765 дитячих дошкільних закладів та 188 шкіл у великих селах;</p> <p>проведення капітального ремонту у 18% наявної кількості дитячих дошкільних закладів та 20% наявних шкіл на селі;</p> <p>підвищення забезпеченості сільської поселенської мережі закладами освіти відповідно на 8,7 і 9,5 відсоткових пунктів</p>

Забезпечення жителів комфортним житлом, яке відповідатиме сучасним потребам різних категорій сільського населення та технологічним, економічним та екологічним вимогам, як основна мета за стратегічним пріоритетом «ПОЛІПШЕННЯ ЖИТЛОВИХ УМОВ», передбачає досягнення відповідних цільових індикаторів, зокрема щодо збільшення житлового фонду на селі на 3,3%, його якісне покращення, забезпечення молодих сімей житлом в межах норми (табл. 9).

Таблиця 9

Стратегічний пріоритет
«Поліпшення житлових умов на селі»

Цілі	Індикатори	Цільові показники (2025 р.)
Забезпечення жителів комфортним житлом, яке відповідатиме сучасним потребам різних категорій сільського населення та технологічним, економічним та екологічним вимогам	<ul style="list-style-type: none"> ✓ збільшення житлового фонду на селі ✓ забезпечення молодих сімей житлом та земельними ділянками під будівництво нового житла 	<p>збільшення житлового фонду на селі на 3,3% за оптимістичним прогнозом (за песимістичним прогнозом на 1%) за умови виділення на житлове будівництво 12,1 млрд грн за оптимістичним прогнозом (за песимістичним прогнозом 10,9 млрд грн)</p> <p>забезпечення молодих сімей житлом в межах норми (21 кв.м на одного жителя)</p>

В умовах адміністративно-територіальної реформи принциповою є фінансова спроможність об'єднаних територіальних громад до розвитку сільських територій. Виявити перспективні джерела збільшення фінансових можливостей громад дозволяє оцінка структури власних доходів ОТГ, в якій за 2018 рік більше 70 % становили податок на доходи фізичних осіб і єдиний податок (табл. 10).

Таблиця 10

Структура власних доходів об'єднаних територіальних громад, %

Платежі до бюджету	Рік		
	2016	2017	2018
Податок на доходи фізичних осіб	34,2	40,6	56,9
Єдиний податок	21,4	20,6	15,8
Плата за землю	23,8	21,0	14,4
Акцизний податок	14,6	11,8	7,4
Податок на нерухоме майно	1,6	1,9	1,8
Інші	4,4	4,2	3,7

Джерело: розраховано за даними збірників «Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування».

Таким чином, визначальним чинником зростання доходів об'єднаних територіальних громад є забезпечення максимально повної та продуктивної зайнятості сільських жителів при збільшенні їх доходів в частині оплати праці і від підприємницької діяльності.

Проблема бідності на селі, яка має широкомасштабний і стійкий характер, залишається не вирішеною і призводить до згубних змін довгострокової дії. Традиційно сукупні ресурси і грошові доходи домогосподарств в міських поселеннях більші ніж в сільській місцевості (на 7–10 %) (рис. 17).

Рис 17. Сукупні ресурси та грошові доходи домогосподарств (в середньому на місяць в розрахунку на одне домогосподарство, грн)

Рівень заробітної плати в сільському господарстві, як основної сфери прикладання праці селян, нижче за середній по національній економіці (в останні 5 років на 23–40%). А доходи від підприємницької діяльності на селі не перевищують 6% сукупних доходів (рис. 18).

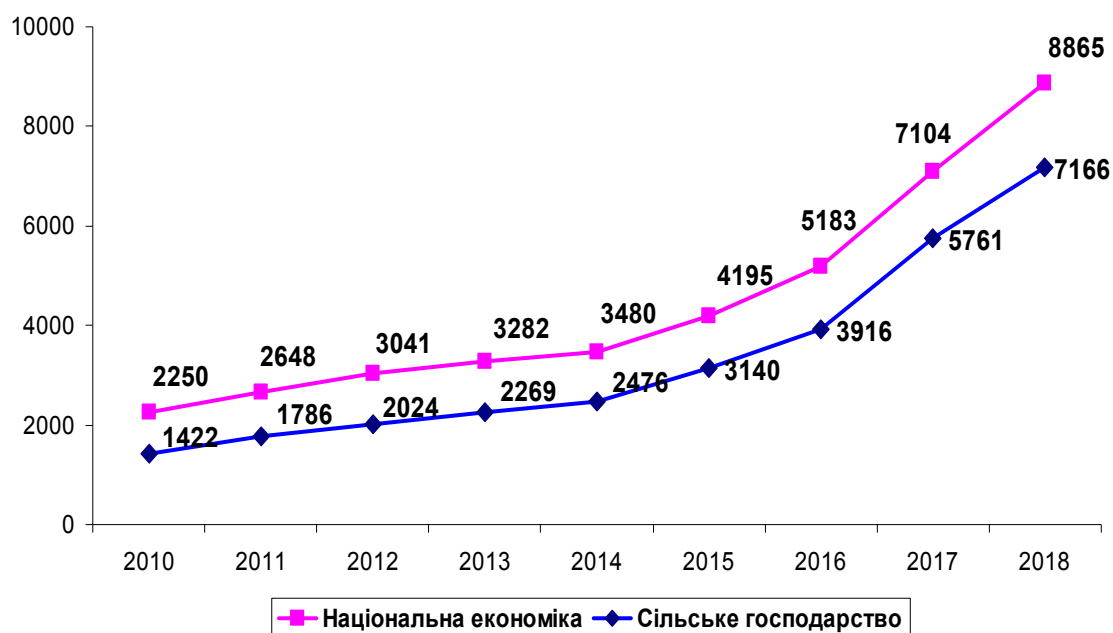

Рис. 18. Середня заробітна плата в розрахунок на одного штатного працівника, грн.

При цьому на селі залишаються гострими проблеми зайнятості, а саме:

- з 2000 року спостерігається стійка тенденція зменшення чисельності економічно активного населення в сільській місцевості;
- з 2014 року постійна тенденція зменшення рівня економічної активності та рівня зайнятості населення в сільській місцевості, який не перевищує 61 %;
- для зайнятості в сільській місцевості України на відміну від міських поселень характерна нестабільність, що доводять суттєві коливання рівнів економічної активності та зайнятості на селі;
- в частині статусності зайнятості на селі зростаюча тенденція спостерігається по частці самозайнятих, тобто тих, що зайняті в особистому селянському господарстві, які не можна віднести до ефективної форми зайнятості;
- у сільській місцевості особливо гострою є проблема неформальної зайнятості, адже частка неформально зайнятих у загальній чисельності зайнятих у віці 15–70 років становить 40–50 %;
- проблема зайнятості в сільській місцевості не є галузевою, а носить макроекономічний характер. Так, за даними Пенсійного фонду України в структурі створених нових робочих місць лише в межах 4–5 % це робочі місця і сільському господарстві, тоді як на сферу торгівлі припадає 35 % (рис. 19, 20, 21, 22).

Рис. 19. Чисельність економічно активного населення в сільській місцевості, тис. осіб

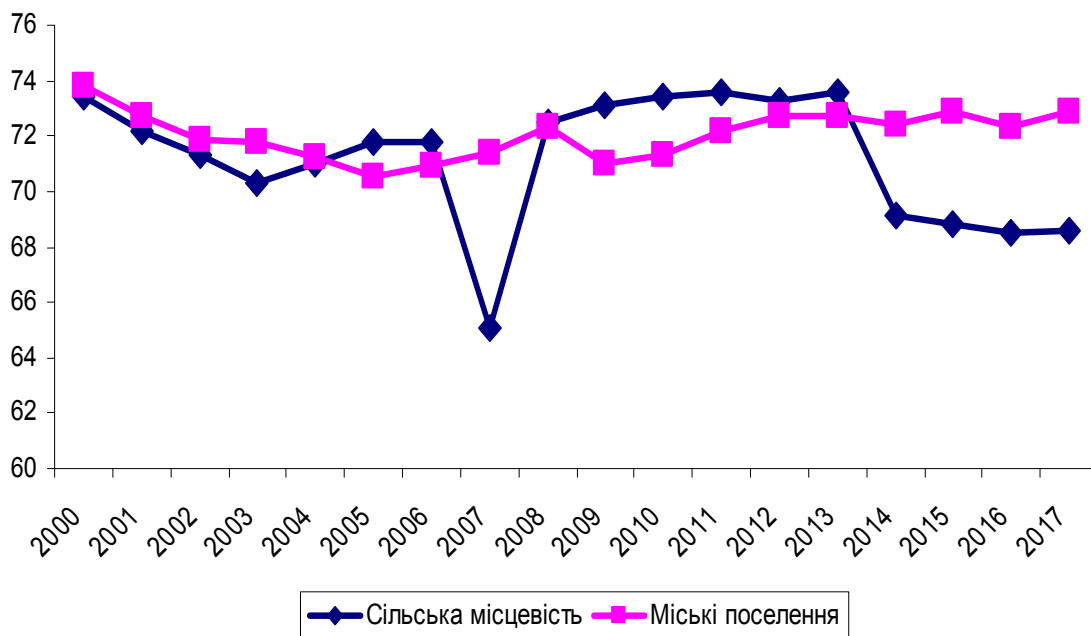

Рис. 20. Рівень економічної активності працездатного населення в сільській місцевості та міських поселеннях, %

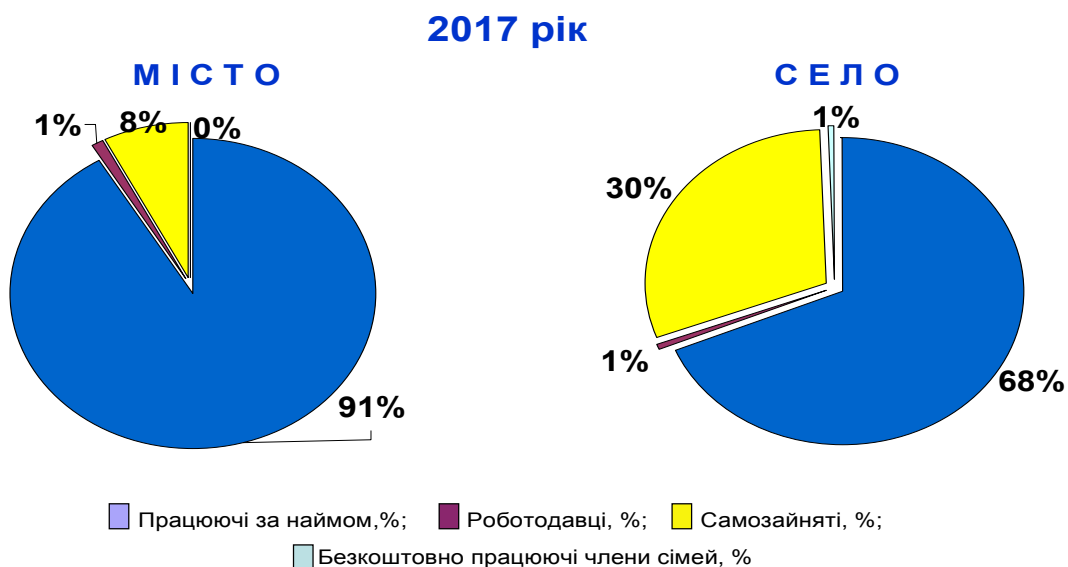

Рис. 21. Структура зайнятого населення у віці 15-70 років за статусами зайнятості, %

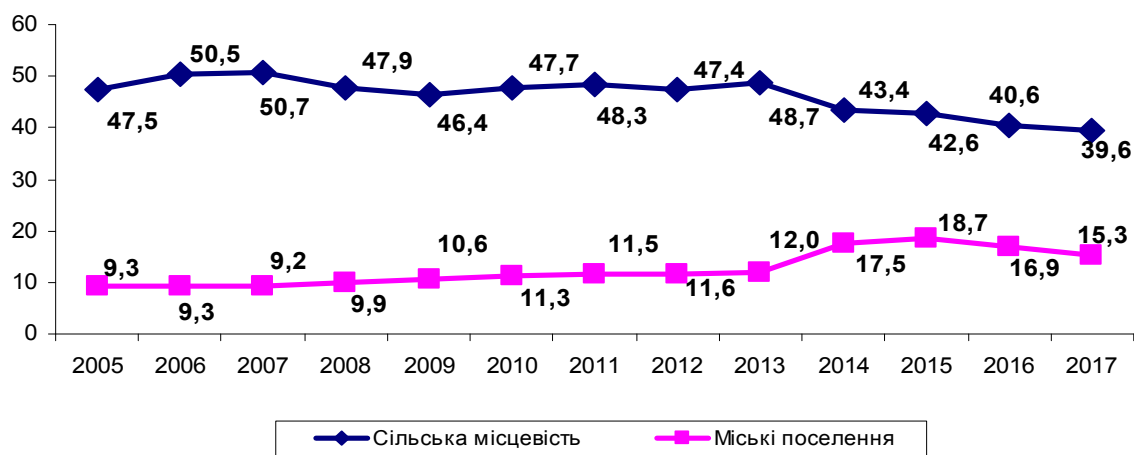

Рис. 22. Частка неформально зайнятого населення у загальній чисельності зайнятих у віці 15–70 років, %

Проблема сільського безробіття та неефективної зайнятості в сільській місцевості різного рівня гостроти властива багатьом країнам світу, навіть розвиненим, для розв'язання якої формуються відповідні інституційні

інструменти. Тому ООН підготовлено доповідь про людський розвиток з назвою «Праця заради людського розвитку». Відповідно до результатів доповіді серед 17 цілей Сталого розвитку на 2016–2017 роки – це сприяння повній та продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх.

Підвищення рівня зайнятості населення і створення інституційних та фінансових можливостей для самореалізації потенціалу економічно активної частини населення визначено і в адаптованих до міжнародних національних цілях Сталого розвитку.

Зважаючи на вище зазначене, як один із основних стратегічних пріоритетів обґрунтовано «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ», цільовими індикаторами за яким є: стабілізація рівня зайнятості на рівні не менше 70 %; зменшення частки неформально зайнятого населення до 10%; щорічне зростання доходів сільських домогосподарств на рівні не менше рівня інфляції при збільшенні частки оплати праці і доходів від підприємницької діяльності до 80 % (табл. 11).

Таблиця 11

**Стратегічний пріоритет
«Забезпечення зайнятості та підвищення рівня життя
сільського населення»**

Цілі	Індикатори	Цільові показники (2025 р.)
Гарантування права на працю кожному працездатному жителю села для забезпечення можливостей по реалізації його знань, професійних та підприємницьких здібностей і отримання винагороди за свою працю, яка б відповідала достойному рівню життя	✓ Збільшення і стабілізація рівня зайнятості в сільській місцевості	Рівень зайнятості населення в сільській місцевості – 70 %
	✓ Підвищення рівня формальної зайнятості в сільській місцевості	Частка неформально зайнятого сільського населення у загальній чисельності зайнятих в сільській місцевості – 10%
	✓ Зростання обсягів і частки оплати праці та доходів від підприємницької діяльності у структурі грошових доходів сільських домогосподарств	Щорічне зростання доходів сільських домогосподарств на рівні не менше рівня інфляції. Частка оплати праці та доходів від підприємницької діяльності у структурі грошових доходів сільських домогосподарств – 80 %.

Світовою практикою доведено дієвість політики стимулювання диверсифікації сільської економіки як надійної основи підвищення рівня зайнятості та доходів населення. Наявні статистичні дані не дозволяють провести комплексну оцінку диверсифікації сільської економіки. Однак, рівень диверсифікації навіть сільськогосподарського виробництва оцінюється як не високий. Так у 2016 році в сільськогосподарських підприємствах – середній рівень внутрішньогалузевої диверсифікації при значенні 63%. Примітно, що в господарствах населення посилюється диверсифікація, а в аграрних підприємствах – поглиблюється спеціалізація, причому в прямій залежності від розмірів підприємств за площею угідь (рис. 23).

Проблеми диверсифікації сільської економіки

Шкала рівня диверсифікації

86-100% поглибина диверсифікація
66-85% вище середнього рівня диверсифікації
46-65% середній рівень диверсифікації
21-45% нижче середнього рівня диверсифікації
0-20% низький рівень диверсифікації

Рівень диверсифікації у 2016 р.

-сільськогосподарські підприємства
- **63%**

Зміна у рівні диверсифікації виробників сільськогосподарської продукції в 2011-2016 рр

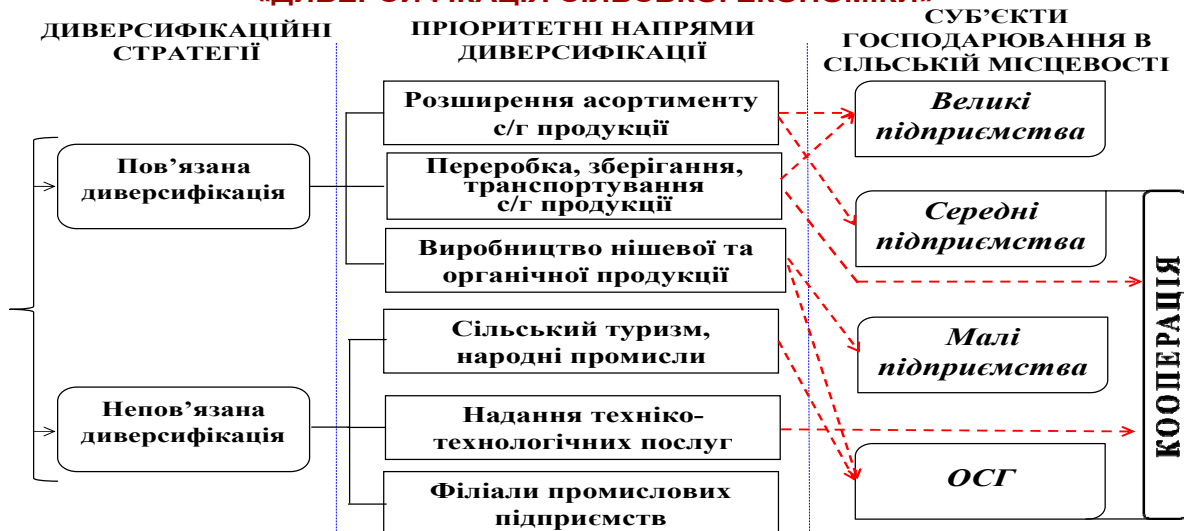
Сільськогосподарські підприємства		Господарства населення	
по сільському господарству	-3,9	по сільському господарству	+ 2,2
по рослинництву	-1,7	по рослинництву	+ 2,8
по тваринництву	-5,3	по тваринництву	+ 0,8

Рис. 23. Стан диверсифікації сільської економіки в Україні

Зважаючи на ці тенденції та сформований в Україні аграрний устрій, за стратегічним пріоритетом «ДИВЕРСИФІКАЦІЯ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ» обґрунтовано основні пріоритетні напрями диверсифікації для різних суб'єктів господарювання на селі в контексті реалізації комбінованої пов'язаної та непов'язаної диверсифікаційної стратегії з метою посилення диверсифікації до рівня 85 % (рис. 24).

Стратегічний пріоритет

«ДИВЕРСИФІКАЦІЯ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ»

Цільовий індикатор – рівень диверсифікації $\geq 85\%$

Рис. 24. Основні стратегічні пріоритети диверсифікації сільської економіки відповідно до аграрного устрою України

Диверсифікація сільської економіки пов'язана з розвитком підприємництва на селі. З ряду причин з 2000 року малий бізнес на селі перебуває в стані стагнації, а саме: порушення умов рівної конкуренції для малих і середніх форм господарювання внаслідок неврегульованості діяльності агрохолдингів, в т. ч. щодо використання коштів державної підтримки; відсутність та недовірність інституційно-економічних заходів, податкових стимулів, забезпечення трансформації ОСГ у сімейні фермерські господарства; відсутність системи стимулів залучення малих агровиробників до створення нових виробництв з глибокої переробки сільськогосподарської продукції з метою збільшення доданої вартості; неефективність державної підтримки малих виробників сільськогосподарської продукції з числа особистих селянських господарств та фізичних осіб з метою стимулювання їх економічної активності та розвитку малого підприємництва на селі; неефективність розвитку сільськогосподарської кооперації у сфері заготівлі, збуті та переробки виробленої продукції в особистих селянських і фермерських господарствах; недостатні фінансово-інституційні можливості для самореалізації потенціалу економічно активної частини населення (рис. 25, табл. 12).

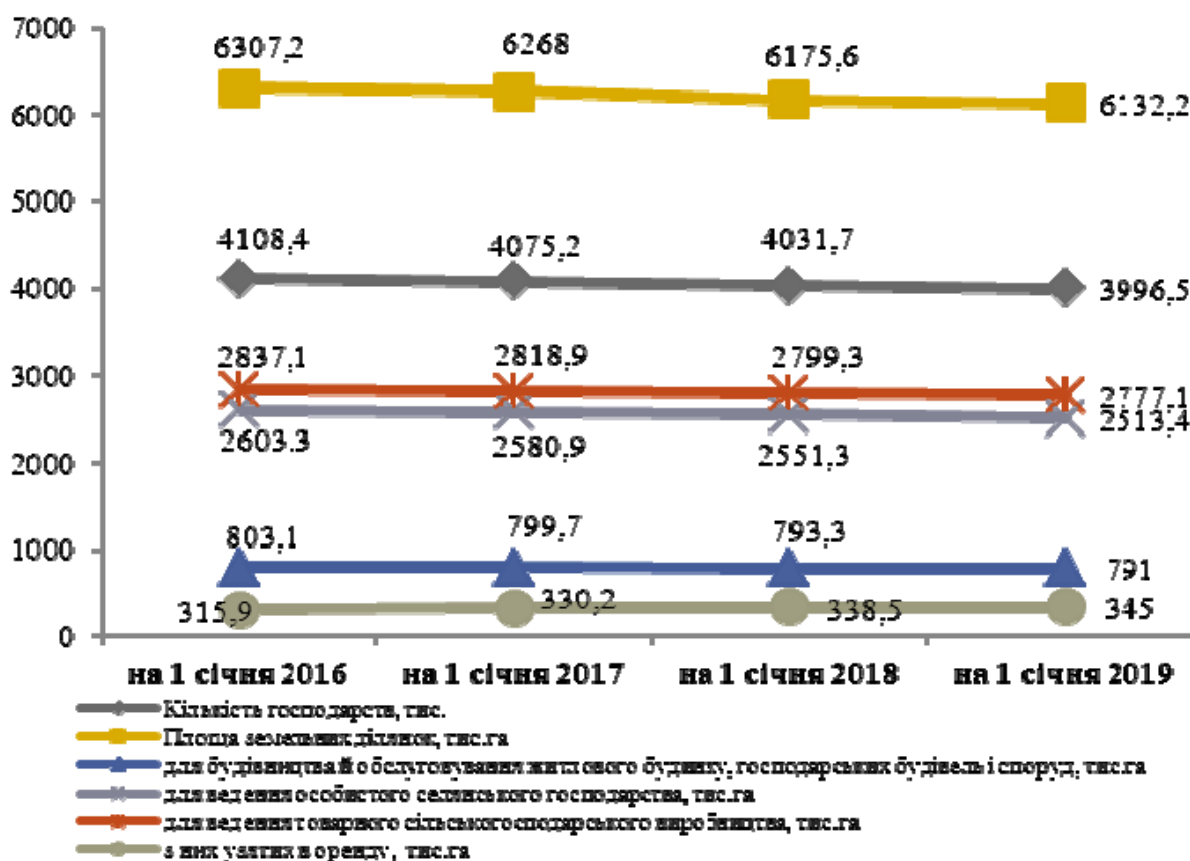

Рис. 25. Особисті селянські господарства як суб'єкти малого аграрного підприємництва

**Господарюючі суб'єкти підприємництва
у сільському господарстві України ***

С.-г. підприємства	2000		2015		2016		2017		2017 до 2000, +/-
	Кількість, од.	Частка, %	Кількість, од.	Частка, %	Кількість, од.	Частка, %	Кількість, од.	Частка, %	Кількість, од.
Усього	51588	100,0	45379	100,0	47697	100,0	45558	100,0	-6030
Господарські товариства	6718	13,0	7721	17,0	8700	18,2	6967	15,3	249
Приватні підприємства	2519	4,9	3627	8,0	3752	7,9	3215	7,1	696
Виробничі кооперативи	3136	6,1	596	1,3	738	1,5	448	1,0	-2688
Фермерські господарства	38428	74,5	32303	71,2	33682	70,6	34137	74,9	-4291
Державні підприємства	385	0,7	241	0,5	222	0,5	199	0,4	-186
Інші	402	0,8	891	2,0	603	1,3	592	1,3	190

* Джерело: сформовано відповідно до даних Державної служби статистики

За стратегічним пріоритетом «РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА МАЛИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА СЕЛІ» основними цільовими індикаторами визначено: створення близько 200 тисяч сімейних фермерських господарств, і зростання частки доходів сільських домогосподарств від підприємницької діяльності та самозайнятості до 13 % (табл. 13).

Таблиця 13

**Стратегічний пріоритет
«Розвиток підприємництва та малих форм господарювання на селі»**

Цілі	Індикатори	Цільові показники (2025 р.)
Формування конкурентного підприємницького середовища, спроможного забезпечити зайнятість і зростання доходів працездатного сільського населення, просування сільськогосподарської продукції на максимально вигідних для сільськогосподарських товаровиробників умовах, збільшення доходів сільських підприємств, домогосподарств і громад	<p>✓ збільшення кількості суб'єктів малого і середнього підприємництва та зайнятості у підприємницьких структурах, що функціонують на селі;</p> <p>✓ збільшення частки доходів сільських домогосподарств від підприємницької діяльності та самозайнятості</p>	<p>- створення підприємницьких структур в усіх сільських населених пунктах загальною чисельністю біля 200 тисяч сімейних фермерських господарств на основі трансформованих особистих селянських господарств;</p> <p>- щорічне створення нових малих підприємств у сільській місцевості на рівні 1,5–2 тис. од.;</p> <p>- частка доходів сільських домогосподарств від підприємницької діяльності та самозайнятості – 13 %</p>

В розвинених країнах світу успішною бізнес-моделлю сільської економіки є кооперація. В Україні з ряду причин (відсутність державної програми розвитку СОК на селі; недосконалість механізмів державної підтримки фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації; зорієнтованість більшості державних програм у галузі сільського господарства та розвитку сільських територій на підтримку великих підприємств; низький рівень розвитку інформаційно-консультаційної підтримки СОК на селі; недостатність фінансових можливостей селянських господарств для формування матеріально-технічної бази кооперативів; нестача фахівців з сільськогосподарської обслуговуючої кооперації) потенціал такого економічного укладу залишається нереалізованим (рис. 26).

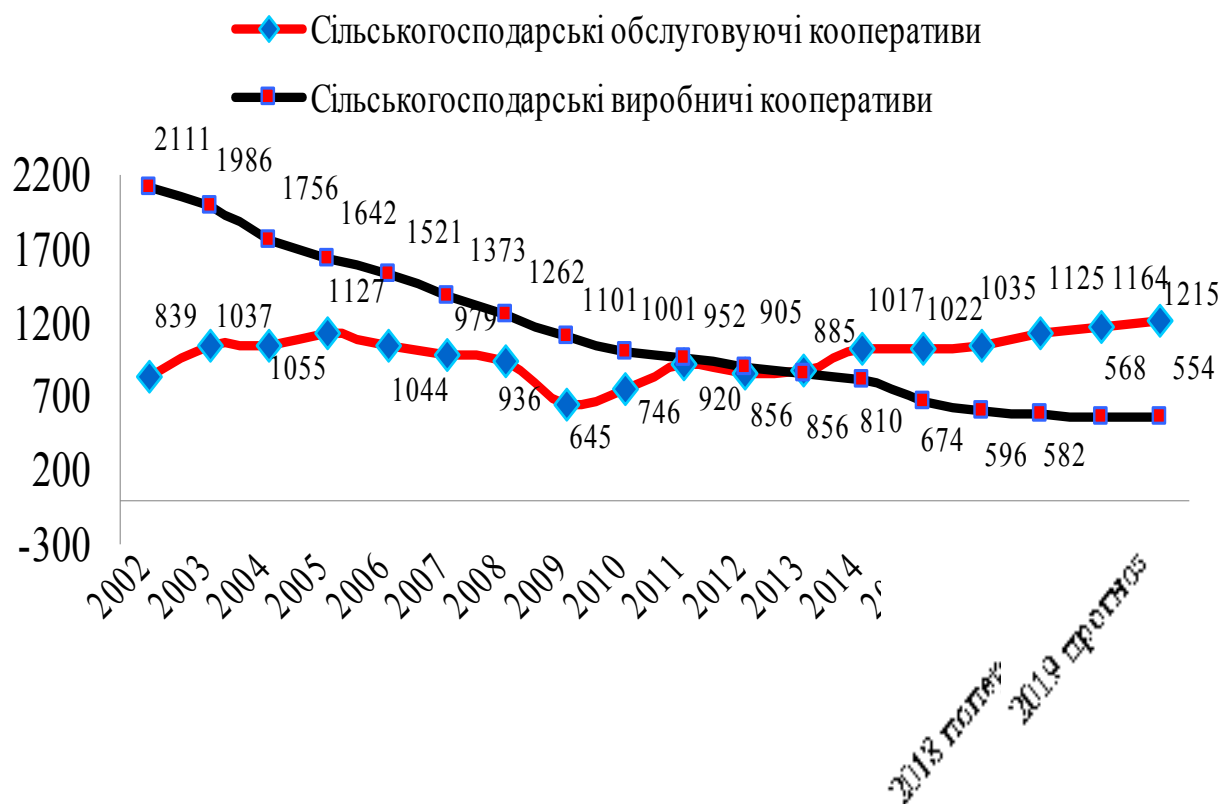

Рис. 26. Динаміка формування та функціонування сільськогосподарських кооперативів в Україні, одиниць

*Джерело: сформовано відповідно до даних Міністерства аграрної політики та продовольства України

Зважаючи на стан розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні та доведена світовою практикою успішність цієї бізнес-моделі, одним із стратегічних пріоритетів визначено «РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ОБСЛУГОВУЮЧОЇ КООПЕРАЦІЇ». Як ключовий індикатор її розвитку визначено – створення 5 тисяч кооперативів з наступними відносними індикаторами – 1 кооператив на 3–4 сільські населені пункти або 2 кооперативи на 1 ОТГ (табл. 14).

**Стратегічний пріоритет
«Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації»**

Цілі	Індикатори	Цільові показники (2025 р.)
<p>Подальше формування кооперативного сектору для розвитку ефективної системи обслуговування діяльності сільськогосподарських товаровиробників і населення на найбільш сприятливих для них умовах та за безпосередньою їх участю</p>	<p>✓ створення мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та формування нових робочих місць у кооперативних структурах; ✓ рівень охоплення господарств населення сільськогосподарськими кооперативами</p>	<p>створення 5 тис. сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (1 кооператив на 3–4 сільських населених пункти, по 2 кооперативи на 1 ОТГ);</p> <p>створення в сільській кооперативній мережі 50 тис. нових робочих місць;</p> <p>охоплення сільськогосподарськими кооперативами понад 30% господарств населення;</p> <p>досягнення 15-відсоткової частки кооперативної торгівлі в загальному обсязі</p>

При стимулюванні зайнятості та підприємництва концепція сталого розвитку передбачає здійснення господарської діяльності при збереженні природно-ресурсного потенціалу, що визначає екологічний вектор сталого розвитку.

Порушення оптимального співвідношення різних категорій земельних угідь, надмірна освоєність земельного фонду та розораність сільськогосподарських угідь спричинили порушення екологічної стійкості агроландшафтів. В Україні налічується понад 1 млн га деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель, що підлягають консервації. А роботи з консервації таких земель виконано лише на 8,1% від потреби (з 2002 р. наростаючим підсумком).

З огляду на це стратегічною метою «РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ» є відтворення навколишнього природного середовища, включаючи збереження його біорізноманіття, раціональне використання непоновлюваних природних ресурсів та максимальне залучення до господарського обороту поновлюваних джерел енергії (табл. 15).

Останніми роками значно посилюються процеси деградації ґрунтового покриву, зумовлені техногенним забрудненням довкілля. Понад 3 млн. га лісів і майже 5 млн га земель (понад 4 млн 6 тисяч га земель) 12 областей України забруднено радіонуклідами, з яких 3,1 млн га – орні землі. 119 тис. га сільськогосподарських угідь вилучено із землекористування взагалі.

Для «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕХНОГЕННОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ Й ОХОРОНИ

НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ» необхідно першочергово сформувати ефективну систему запобіжних заходів і контролю за їх виконанням. Для контролю за досягненням цілей за даним стратегічним пріоритетом обґрунтовано цілий комплекс індикаторів з їх цільовими значеннями (табл. 16).

Таблиця 15

**Стратегічний пріоритет
«Раціональне використання природно-ресурсного потенціалу
сільських територій»**

Цілі	Індикатори	Цільові показники
<p>Відтворення навколишнього природного середовища, включаючи збереження його біорізноманіття, раціональне використання непоновлюваних природних ресурсів та максимальне залучення до господарського обороту поновлюваних джерел енергії.</p>	<p>✓ збереження біорізноманіття, відтворення екосистем, розвиток органічного виробництва та відновлювальної енергетики; ✓ дотримання науково обґрунтованого співвідношення земельних угідь (рілля, природні кормові угіддя, ліси та полезахисні насадження); ✓ дотримання науково обґрунтованих сівозмін та ефективного контролю за їх впровадженням; ✓ запровадження економічного стимулювання власників землі та землекористувачів за раціональне, екологічнобезпечне землекористування, збереження й відтворення родючості ґрунтів і санкцій за погіршення їх якісних показників; ✓ використання місцевих природних покладів меліорантів (карбонатні породи, фосфорити, апатити, сапоніти, цеоліти) для підвищення родючості ґрунтів і поліпшення їх якісного стану; ✓ відновлення зрошуваних меліоративних систем; ✓ реалізація заходів боротьби з опустелюванням, відновлення ✓ деградованих земель та ґрунтів, включаючи землі, що потерпають від опустелювання, засух і повеней, та прагнути досягти нейтрального рівня деградації земель; ✓ зниження ресурсоємності виробництва</p>	<p>- вилучення зі складу орних земель і переведення під залісення та залуження 1 млн га малопродуктивних і деградованих земель, вапнування ґрунтів на площі до 1400 тис. га, гіпсування – до 350 тис. га щороку; - створення власної індустрії виробництва хімічних меліорантів на базі розвитку цехів із переробки місцевих карбонатних порід та глауконітових руд; - збільшення урожайності сільськогосподарських культур на площах, де проводилась хімічна меліорація земель, у 1,5-2 рази, вміст білка у зерні – до 30-40%; - приріст врожаю від зрошення: при вирощуванні озимої пшениці - більше 30 ц/га; кукурудзи на зерно – 50–60; сої – 15; - додатковий чистий дохід від проведення гіпсування засолених і солонцюватих ґрунтів на суму 80-100 млн грн, вапнування кислих ґрунтів – 350–400 млн грн; - частка органічних сертифікованих сільськогосподарських угідь збільшиться до 1,3% проти 0,9% у 2018 р. - зниження ресурсоємності випуску аграрної продукції на 20%; - зниження водосмієності одиниці продукції на 25%.</p>

Стратегічний пріоритет
«Забезпечення техногенної та екологічної безпеки життєдіяльності
сільського населення й охорони навколишнього природного середовища
в сільській місцевості»

Цілі	Індикатори	Цільові показники
<p>Формування ефективної системи запобіжних заходів і контролю за їх виконанням щодо техногенної та екологічної безпеки життєдіяльності сільського населення й охорони навколишнього природного середовища в сільській місцевості</p>	<ul style="list-style-type: none"> ✓ дотримання екологічних нормативів і стандартів у галузі охорони довкілля, здійснення відповідного контролю; ✓ активізація роботи обласних і районних комісій з питань техногенно-екологічної безпеки; ✓ створення єдиного інформаційно-аналітичного центру моніторингу і прогнозування техногенно-екологічних ситуацій, включаючи сільські території; ✓ захист сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь від підтоплень та мінімізація обсягів завданих збитків; ✓ забезпечення протидії масовим пожежам лісів і сільськогосподарських угідь у літній період; ✓ опрацювання методичних рекомендацій з алгоритмом дій органів місцевого самоврядування щодо взяття на баланс міських, сільських, селищних рад безгосподарних гідротехнічних і меліоративних споруд; ✓ ліквідація стихійних несанкціонованих та упорядкування існуючих сміттєзвалищ і прилеглих до них територій відповідно до санітарно-епідеміологічних вимог; ✓ утилізація непридатних до використання агрохімікатів, недопущення їх подальшого накопичення та ремедіація ґрунтів (відновлення їх екологічного стану), забруднених пестицидами, важкими металами та радіонуклідами; ✓ зменшення обсягів утворення відходів і збільшення обсягів їх переробки та повторного використання на основі інноваційних технологій та виробництв; ✓ запровадження європейських стандартів щодо управління хімічними речовинами та сполуками 	<ul style="list-style-type: none"> - двократне збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва у результаті вжиття запобіжних заходів щодо захисту від шкідливої дії вод сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь на цих територіях; - попередження втрати гумусу та погіршення фізико-хімічних та агроекологічних властивостей ґрунтового покриву через запобігання масовим пожежам на сільськогосподарських угіддях у літній період при спалюванні соломи на полях; - утилізація й знешкодження заборонених і непридатних до використання пестицидів, що зберігаються на складах; - поліпшення екологічного стану ґрунтів, недопущення вмісту в ґрунтах шкідливих речовин вище гранично допустимих концентрацій, зокрема: свинцю – 20 мг/кг, ртуті – 2,1, нікелю – 4,0, фтору – 10,0 мг/кг; - забезпечення радіаційної безпеки території для проживання населення на основі результатів дозиметричного та радіометричного досліджень ґрунтів, зокрема, вміст у них цезію не повинен перевищувати: для дерново-підзолистих ґрунтів – 555 кБк/м², для торфових осушених – 37 кБк/м²; - збільшення частки підприємств, в яких запроваджено системи управління хімічними речовинами згідно з міжнародними стандартами, у загальній сукупності підприємств, що використовують небезпечні хімічні препарати, у тому числі ЗЗР; - збільшення частки утилізованих відходів та скорочення кількості несанкціонованих сміттєзвалищ; - суворе дотримання регламентів застосування пестицидів у сільському господарстві та посилення комунікацій між бджолярами та аграріями з метою недопущення загибелі бджіл.

В забезпечення реалізації основних напрямів сталого розвитку сільських територій України за соціальним, економічним та екологічним векторами науковцями «Інституту аграрної економіки» обґрунтовано стратегічні пріоритети щодо створення необхідних інституційних та інвестиційних умов розвитку.

За стратегічним пріоритетом «МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ТА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ» основними цільовими індикаторами є: науково-обґрунтована потреба в основних засобах для сільськогосподарських підприємств та господарств населення (відповідно це 1245 і 514 млрд грн. або 46 і 19 млрд доларів США), а також підвищення до 50 % рівня забезпечення аграрного виробництва екологічнобезпечними засобами виробництва (табл. 17).

Таблиця 17

**Стратегічний пріоритет
«Матеріально-технічне забезпечення розвитку виробництва
та сільських територій»**

Цілі	Індикатори	Цільові показники (2025 р.)
Кількісне та якісне зростання капіталооснащеності галузі на рівні, що забезпечує своєчасне і якісне виконання повного комплексу сільськогосподарських робіт за сучасними екологічно безпечними технологіями, формування в ОСГ матеріально-технічної бази для їх підприємницької діяльності	✓ Формування матеріально-технічної бази у відповідності до нормативної потреби	Збільшення обсягів основних виробничих засобів до рівня нормативної потреби: - в сільськогосподарських підприємствах - 1245,3 млрд. грн.; - в домогосподарствах у сільській місцевості - 513,6 млрд. грн.
	✓ Підвищення рівня забезпечення технічними засобами, в т.ч. вітчизняного виробництва	Досягнення щорічної технологічної потреби в технічних засобах, забезпечення технологічної потреби технікою вітчизняного виробництва на рівні 55 %
	✓ Підвищення рівня забезпечення аграрного виробництва екологічнобезпечними засобами виробництва	Забезпеченість аграрного виробництва основним засобами, що відповідають екологічним нормам ЄС, на рівні 50 %

В свою чергу, досягнення цілей за цим пріоритетом не можливе без відповідного інвестиційного забезпечення. В табл. 18 представлено цілі за стратегічним пріоритетом «ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ТА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ» з цільовими індикаторами, першочерговим з яких є зростання рівня забезпечення виробництва продукції

сільського господарства капітальними інвестиціями до 160–230 доларів США в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь (табл. 18).

Таблиця 18

**Стратегічний пріоритет
«Інвестиційне забезпечення розвитку виробництва
та сільських територій»**

Цілі	Індикатори	Цільові показники (2025 р.)
<p>Створення необхідних умов для нарощування високотехнологічного і експортоорієнтованого виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів її перероблення, задоволення потреб у цих продуктах внутрішнього споживача, збільшення робочих місць і доходів працюючих</p>	<p>✓ рівень забезпечення виробництва продукції сільського господарства капітальними інвестиціями; ✓ збільшення обсягів капітальних інвестицій на розвиток виробництва сільськогосподарської продукції; ✓ зростання інвестиційних можливостей товаровиробників та досягнення оптимального співвідношення між їх власними і залученими джерелами фінансування; ✓ формування дієвого механізму підтримки інвестицій малого агробізнесу; ✓ збільшення обсягів інвестицій на розвиток виробництва, зберігання і перероблення сільськогосподарської продукції у сільській місцевості</p>	<p>- зростання рівня забезпечення виробництва продукції сільського господарства капітальними інвестиціями до \$160–230 на 1 га сільськогосподарських угідь; - збільшення обсягів капітальних інвестицій на розвиток виробництва сільськогосподарської продукції у цінах 2017 р. в 2020 р. – 75, а в 2025 – 97 млрд грн; - сталі темпи приросту капітальних інвестицій у виробництво продукції сільського господарства на рівні 10-11% у рік; - співвідношення між власними і залученими джерелами фінансування інвестицій товаровиробників 2 : 1; - забезпечення потреби особистих селянських і фермерських господарств у залучених джерелах фінансування інвестицій у 2020 р. на 65, а в 2025 р. – на 100 % за рахунок механізму підтримки інвестицій малого агробізнесу</p>

В умовах динамічних змін в технологіях виробництва, попиту на ринку продукції сільської економіки, законодавчих норм зростає потреба суб'єктів господарювання та органів місцевого самоврядування на селі у дорадчих послугах. Відсутність розвиненої на місцевому рівні системи дорадництва в Україні, як це передбачено угодою між Україною і ЄС, низький рівень охоплення дорадчими послугами внаслідок недостатньої кількості дорадчих служб та дорадників, стримує розвиток підприємництва, перш за все малих форм господарювання, на селі.

За стратегічним пріоритетом «РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ІНФОРМАЦІЙНО-КОНСУЛЬТАЦІЙНОЇ (ДОРАДЧОЇ) ДІЯЛЬНОСТІ» обґрунтовано необхідність створення дієвої системи дорадництва за змішаною моделлю, в якій центральним елементом має бути сформована в НААН розвинена державна складова, для охоплення соціально спрямованими дорадчими послугами 90% с/г виробників і сільського населення (табл. 19).

Таблиця 19

**Стратегічний пріоритет
«Розвиток сільськогосподарської інформаційно-консультаційної
(дорадчої) діяльності»**

Цілі	Індикатори	Цільові показники (2025 р.)
Формування ефективної системи надання суб'єктам господарювання, сільському населенню та ОТГ дорадчих послуг щодо вдосконалення практичних навичок високодохідного (прибуткового) ведення сільськогосподарської та іншої соціально відповідальної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Розвинена на місцевому рівні цілісна система дорадництва. ✓ Кількість дорадників та експертів – дорадників. ✓ Відсоток охоплення дорадчими послугами. ✓ Збільшення надходжень до бюджетів різних рівнів. 	<ul style="list-style-type: none"> - створення дієвої системи дорадництва за змішаною моделлю, в якій центральним зв'язуючим елементом має бути створена в НААН розвинена державна складова. - охоплення соціально спрямованими дорадчими послугами 90% с/г виробників і сільського населення - збільшення кількості дорадників та експертів - дорадників до 2700 осіб. - додаткові надходження до бюджетів різних рівнів від покращення сільськогосподарської діяльності й розвитку підприємництва на селі – 6,0 млрд грн.

Ефективна реалізація стратегічних планів сталого розвитку сільських територій потребує відповідно сформованої системи управління. Установлений суспільний порядок організації та управління сільським господарством не сприяє розвитку сільських громад і територій та підвищенню рівня життя сільських жителів, для більшості яких сільськогосподарська діяльність є основним джерелом надходження доходів. На сучасному етапі **УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ** має бути спрямоване на раціональне поєднання галузевої та територіально-самоврядної систем управління відповідно до міжнародних стандартів і директив ЄС.

В таблиці 20 представлено основні цільові індикатори удосконалення системи управління. Серед яким надзвичайно актуальним є запровадження принципів стратегічного управління і механізму програмування комплексного розвитку „знизу– доверху” з урахуванням місцевих потреб і пріоритетів.

**Стратегічний пріоритет
«Удосконалення управління сталим розвитком сільського господарства і
сільських територій»**

Цілі	Індикатори	Цільові показники (2025 р.)
<p>Рациональне поєднання галузевої та територіально-самоврядної систем управління відповідно до міжнародних стандартів і директив ЄС</p>	<p>✓ Розбудова спрямованого на комплексний розвиток сільського господарства і сільських територій аграрного устрою України на багатуокладній основі.</p> <p>✓ Удосконалення структури управління на основі адаптованого до умов України територіально-інтегрованого підходу ЄС.</p> <p>✓ Запровадження принципів стратегічного управління і механізму програмування комплексного розвитку „знизу– доверху” з урахуванням місцевих потреб і пріоритетів та використанням виробничих стандартів с/г діяльності і соціальних стандартів життєзабезпечення сільських жителів.</p> <p>✓ Формування трирівневої системи громадського самоуправління в АПК: міжгосподарського самоврядування; представництва та захисту інтересів груп товаровиробників та Агропродовольчої ради (аграрної палати) як координаційного органу системи.</p>	<p>Підвищення:</p> <ul style="list-style-type: none"> • соціальних стандартів і нормативів життєзабезпечення сільського населення до передбаченого законодавством рівня; • ефективності використання коштів, що спрямовуються на розвиток АПВ і сільських територій, на 12–15%.

Актуалізація цього пріоритету обумовлена реформою децентралізації, за результатами проведення якої формуються інституційні умови, що значною мірою визначатимуть напрями розвитку сільських територій.

На сьогодні Мінагрополітики України ініціюється розробка Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні. Відповідно подальшими дослідженнями НААН передбачається наукове обґрунтування: основних напрямів сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року у відповідності до «Цілей сталого розвитку: Україна» з їх адаптацією до умов сільських територій; обґрунтування оптимальної моделі аграрного устрою в Україні, спрямованої на забезпечення сталого розвитку сільських територій; розробка підходів з науково-методичного забезпечення планування сталого розвитку сільських територій в умовах децентралізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепція розвитку сільських територій : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р. URL : Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80>. (Last accessed: 21.03.2019).
2. 17 Цілей Сталого Розвитку [Електронний ресурс]. URL : <https://www.un.org/sustainabledevelopment>. (Last accessed: 04.03.2019).
3. Гадзало Я.М., Гладій М.В., Саблук П.Т., Лузан Ю.Я. Розвиток аграрної сфери економіки в умовах децентралізації управління в Україні. К.: Аграр. наука, 2018. 328 с.
4. Гадзало Я.М., Жук В.М. Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю (наукова доповідь) / Я.М. Гадзало, В.М. Жук. К.: ННЦ ІАЕ, 2015. 40 с.
5. Жук В.М. Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України: наукова доповідь. К.: Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2017. 96 с.
6. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки та селозберігаюча парадигма ринку землі / Асоціація фермерів та приватних землевласників України; В.М. Жук, І.Ф.Томич та ін. К.: ТОВ ВП «Едельвейс», 2018. 104 с.
7. Методичні рекомендації з формування системи кооперативних відносин / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, Р. Я. Корінець, та ін. К.: ННЦ «ІАЕ», 2017. 68 с.
8. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». URL : http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf. (Last accessed: 04.03.2019).
9. Національна парадигма сталого розвитку України / за ред. акад. НАН України, д. т. н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б.Є. Патона ; вид. 2-е, перероб. і доп. К. : ІЕПСР НАН України, 2016. 72 с.
10. Організаційно-економічне забезпечення розвитку сімейних фермерських господарств: монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 212 с.
11. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні [монографія] / О. М. Бородіна, С. В. Киризюк, О. Л. Попова, І. В. Прокопа та ін. Київ : ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2015. 70 с.
12. Про стратегію сталого розвитку України на період до 2030 р. : проект Закону України від 07.08.2018 р. № 9015. URL : Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00A.html. (Last accessed: 21.03.2019).
13. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність: монографія / [Лупенко Ю.О., Шпикуляк О.Г., Малік М.Й. та ін.]; за ред. О.Г. Шпикуляка. К.: ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.

14. Розвиток селянських господарств в умовах трансформацій аграрного сектору економіки / [М. Й. Малік, М.М. Кропивко, В.А. Мамчур та ін.]; за ред. М.Й. Маліка. К. : ННЦ «ІАЕ», 2017. 84 с.
15. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення: Наукова доповідь/ Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»; за ред. Ю.О. Лупенка [кол. авторів: Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, О.Г. Шпикуляк та ін.]. К. : ННЦ «ІАЕ», 2018. 54 с.
16. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво, менеджмент) : [монографія] / М.Й. Малік, М.Ф. Кропивко, О.Г. Булавка [та ін.]; за ред. М.Й. Маліка. Київ : ІАЕ, 2012. 639 с.
17. Стратегічні напрями інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства на період до 2020 року / [Лупенко Ю. О., Дем'яненко М. Я., Кісіль М. І. та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка та М. І. Кісіля. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2012. 66 с.
18. Стратегічні напрями інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку сільського господарства на період до 2020 року / [Жук В.М., Мельничук Б.В., Метелиця В. М. та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка, В.М. Жука, Б.В. Мельничука. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2012. 66 с.
19. Стратегічні напрями матеріально-технічного забезпечення розвитку сільського господарства на період до 2020 року / [Підлісецький Г. М., Могилова М. М., Білоусько Я. К. та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка, Г. М. Підлісецького. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. 46 с.
20. Стратегічні напрями реформування управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій / [М. Ф. Кропивко, М. Й. Малік, О. В. Ковальова та ін.]; за ред. М. Ф. Кропивка. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2012. 82 с.
21. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин у сільському господарстві на період до 2020 року / [Федоров М. М., Ходаківська О. В., Корчинська С. Г., Солов'яненко Н. А.]; за ред. Ю. О. Лупенка, М. М. Федорова. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2012. 58 с.
22. Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, В. М. Заяць та ін.]; за ред. М. Й. Маліка. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. 50 с.
23. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Булавка [та ін.] ; за ред. Ю.О. Лупенка та О.Г. Булавки. К. : ННЦ ІАЕ, 2013. 74 с.
24. Формування об'єднаних територіальних громад у сільській місцевості (інформаційно-аналітичний огляд) / [Ю. О. Лупенко, М. М. Могилова, О. В. Самофал, Л. В. Грабовська, М. В. Капінус, В. М. Чопенко]. К.: ННЦ «ІАЕ», 2018. 46 с.
25. Ходаківська О. В. Екологізація аграрного виробництва : монографія / О. В. Ходаківська. К. : ННЦ ІАЕ, 2015. 350 с.